

Stedenbouw Gezondheid Welzijn

dubbelrapportage

*Wat een samenwerking van
stedenbouw en sociale wetenschap
kan bijdragen.*

Stedenbouwkundige
ingrepen
en de relatie met
gezondheid
en welzijn

*natuurlijk kapitaal gemeente Deventer
gezondheid en welzijn*

Stedenbouw
en
sociale cohesie

*verband tussen woonomgeving
en gezond leven*

Ir. L.G. Bos (Luc Bos Stedenbouwkundige, Leusden)

Drs. B. Horjus (Horjus & Partners, Zeist)

S.L.R. Visser

S.C.E. de Wilde de Ligny

Proloog

Op een decembermorgen reden we in Amsterdam-Noord. Tot aan de rondweg wordt er gebouwd. Vanwege ruimtegebrek is dat 'compact' en dus vrij hoog en dicht op elkaar. De omgeving zag er nog kaal uit. Dat werkt ook niet mee. Omdat ik dacht aan het contrast van wat ik inmiddels weet van de wijk Steenbrugge in Deventer, vroeg ik me af: "hoe moet je hier in vredesnaam kinderen opvoeden?"

Gelukkig wordt er soms, als er nieuwe wijken ontwikkeld worden wel nagedacht over de woonomgeving en de effecten daarvan op de samenleving. Dat is hard nodig. Zoals recent oppopte: Wonen is meer dan een huis hebben. Een goed stedenbouwkundige ontwerp staat voor minstens 50 en misschien wel 150 jaar en een goed ontwerp heeft dus minstens 50 jaar een positieve invloed op haar bewoners. Een stimulerende omgeving blijkt van een nauwelijks te overschatten belang voor de gezondheid van bewoners, plezierig samenwonen en de opvoeding van kinderen.

Om die reden zijn we blij dat we met deze dubbelrapportage een beetje kunnen bijdragen aan een betere verbinding tussen de 'harde' sector: de fysieke ontwikkeling van woongebieden en de 'zachte' kennis uit de sociale wetenschap over hoe de bebouwde omgeving kan bijdragen aan het welzijn van haar bewoners. Het gaat in deze rapportage om twee op zichzelf staande studies.

De eerste is een deskresearch uitgevoerd in opdracht van de gemeente Deventer naar de invloed van de bebouwde omgeving op welzijn (gezondheid en sociale cohesie).

Hierbij is literatuur verzameld die verheldert wat die invloed kan zijn. Daarnaast is er een maatschappelijke kosten en batenanalyse (MKBA) opgesteld die een financiële schatting geeft van wat het een overheid oplevert als ze meer aandacht geeft aan de bevordering van groen en sociale cohesie in een wijk.

De tweede studie is een kwalitatief veldonderzoek dat eerder in 2019 is uitgevoerd in een aantal wijken uitgevoerd als studieopdracht voor de Hogeschool Utrecht Instituut voor de Gebouwde Omgeving naar het effect van stedenbouwkundige

ingrepen op sociale cohesie in een viertal nieuwbouwwijken waar uitdrukkelijk rekening is gehouden met het bevorderen van een samenhang onder bewoners. Hierbij maakten ze ook een compendium met beeldmateriaal van de stedenbouwkundige elementen die invloed op sociale cohesie zouden kunnen uitoefenen.

Beide studies, respectievelijk "Stedenbouwkundige ingrepen en de relatie met gezondheid en welzijn" en "Stedenbouw en Sociale Cohesie", zijn in deze dubbelrapportage samengevoegd.

Zeist/Leusden, februari 2020

Copyright © 2020 Bob Horjus en Luc Bos, Zeist/ Leusden

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door print-outs, kopieën, of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers

Stedenbouwkundige ingrepen en de relatie met gezondheid en welzijn

natuurlijk kapitaal gemeente Deventer
gezondheid en welzijn

Drs. B. Horjus (Horjus & Partners, Zeist)
Ir. L. Bos (Luc Bos Stedebouwkundige, Leusden)

Stedenbouwkundige ingrepen en de relatie met gezondheid en welzijn

natuurlijk kapitaal gemeente Deventer
gezondheid en welzijn

Auteurs: Drs. B. Horjus (Horjus & Partners, Zeist)
Ir. L. Bos (Luc Bos Stedebouwkundige, Leusden)
Uitgavers: Drs. B. Horjus en Ir. L. Bos

Amersfoort, 15 januari 2020

Copyright © 2020 Bob Horjus en Luc Bos, Zeist/ Leusden

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door print-outs, kopieën, of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers

Inhoudsopgave

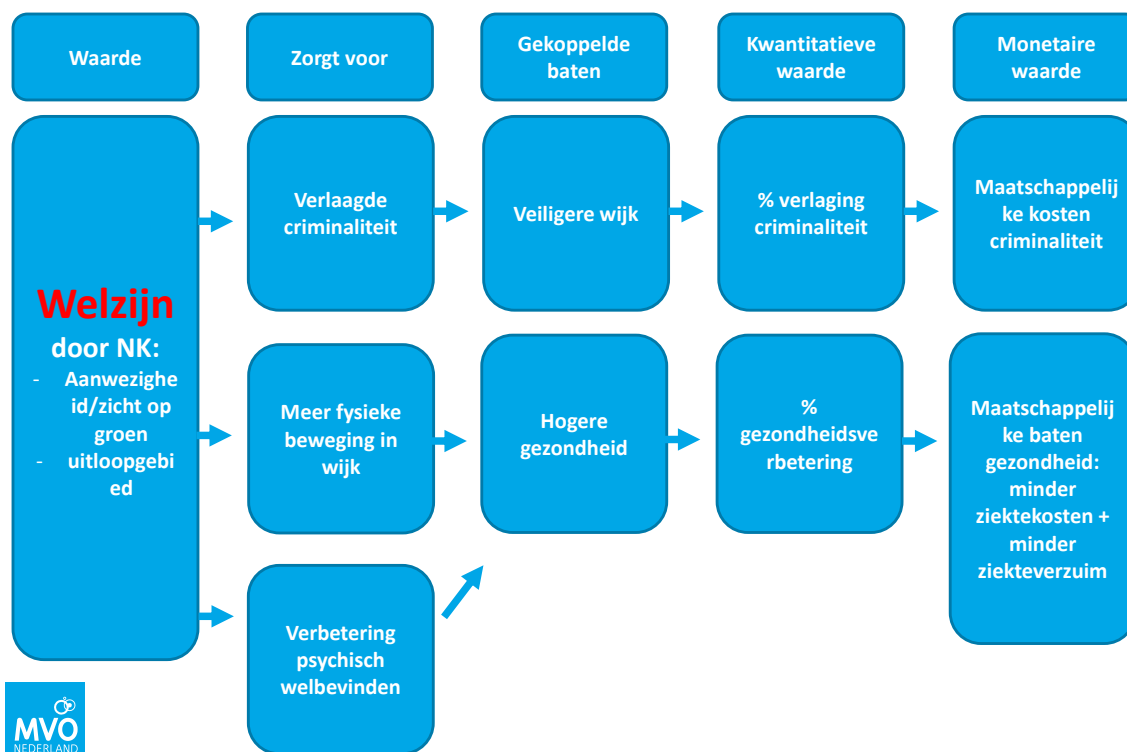
1. Inleiding	6
2. Welke onderdelen van het natuurlijk kapitaal zorgen voor waarde voor dit thema?	10
2.1 Gezondheid	10
2.2 Sociale cohesie	10
3. Welke maatregelen zijn in fase 1 genomen die bijdragen aan dit thema en wat waren hierbij de afwegingen? Welke deel van die maatregelen vinden plaats op publiek en welk deel op privaat terrein?	13
4. Welke tools en methodieken zijn gebruikt om de waarde van dit thema uit te drukken en de impact te meten?	17
4.1 Voorbehoud.	17
4.2 Meten van kosten en baten gezondheid	18
4.3 Meten van kosten en baten welzijn	18
4.4 Meten van intersubjectieve waarde van stedenbouwkundige ingrepen.	19
5. Wat is de berekende waarde?	20
5.1 Invloed van Stedenbouwkundige ingrepen op gezondheid	20
5.2 Invloed van Stedenbouwkundige ingrepen op welzijn	22
Empirische onderbouwing: sociale cohesie hangt samen met minder kosten	22
Besparing op kosten welzijn door Stedenbouwkundige ingrepen	22
Conclusie	23
5.3 Intersubjectieve beoordeling effecten van stedenbouwkundige ingrepen	24
6. Wat kan er nog meer bereikt worden in fase 2? Welke daarvan zijn quick wins en wat kost meer tijd/moeite?	25
7. Welke knelpunten kwam men tegen in de praktische uitvoering van de onder 3 genoemde maatregelen hoe kan men hiermee omgaan in de toekomst?	26
8. Hoe worden de inzichten geborgd in de 2e fase en verdere realisatie van volgende gebiedsontwikkelingen?	28
Literatuur	29
Databases	31

1. Inleiding

Er is in het wetenschappelijke discours sinds enkele decennia consensus dat de context waarin mensen leven van grote invloed is op gezondheid, het gedrag en het welzijn van burgers. Ook de bebouwde omgeving is hierop van invloed. Deze invloed wordt vaak over het hoofd gezien, ondanks dat ze zeer duurzaam is: waar een sociale ingreep effecten heeft zolang er geïnvesteerd wordt door de overheid of door burgers, is een stedenbouwkundige ingreep meestal eenmalig en de effecten hiervan houden decennia lang aan. Zo is er volgens literatuur een samenhang tussen een stimulerende fysieke omgeving en gezondheid en sociale cohesie. Zo is bekend dat een groene omgeving uitnodigt tot o.a. meer bewegen in de buitenlucht en ontspannen. Beide zijn het aspecten die de gezondheid bevorderen. Van sociale cohesie, en daaruit volgend sociaal kapitaal, is uit een overvloed aan literatuur bekend dat deze worden geassocieerd met welzijn van bewoners op een groot aantal indicatoren (tevredenheid, zelfredzaamheid, het voorkomen van problemen, leefbaarheid, gebruik maken van jeugdzorg, gezondheid, morbiditeit, criminaliteit en sociale controle, etc.). Daarnaast is het waarschijnlijk dat de monetaire kosten/baten verhouding van deze ingrepen ook voordelig uitvallen. Dit is echter, zeker voor de gemeente Deventer, nog niet eerder berekend. Op verzoek van de gemeente Deventer is door Horjus & Partners samen met Luc Bos Stedenbouwkundigen een maatschappelijke kosten en baten analyse opgesteld met betrekking tot dit onderwerp voor de wijk Steenbrugge. Steenbrugge een woonwijk van circa 1200 woningen in aanbouw. Er zijn in de eerste fase ruim 400 woningen in aanbouw. Sinds oktober 2018 zijn de eerste bewoners er komen wonen en ten tijde van het onderzoek zijn circa 200 woningen bewoond. Hierbij is tevens geïllustreerd welke stedenbouwkundige elementen in positieve zin bijdragen aan gezondheid, de sociale cohesie en welzijn.

Deze studie is gedaan in het kader van het MVO-NL project Natuurlijk Kapitaal bijdragen aan een optimaal leefklimaat in Steenbrugge, waarbij een aantal betrokken partners analyseert hoe diverse vormen van natuurlijk kapitaal bijdragen aan een beter leefklimaat in Steenbrugge.

De vraagstelling die voorlag in het kader van het MVO-NL project is gesteld vanuit twee invalshoeken: Veiligheid en Gezondheid.

In deze studie is het aspect Veiligheid om twee redenen via de invalshoek sociale cohesie benaderd. Ten eerste gaat het bij veiligheid niet alleen om feitelijke kansen benadeeld te worden door criminaliteit of overlast gevend gedrag, maar ook om subjectieve veiligheidsgevoelens. Deze laatste worden niet alleen bepaald door die feitelijke criminaliteit of overlast, maar ook door een gebrek aan sociale cohesie in de buurt. Met andere woorden: criminaliteit is een te smalle indicator. Ten tweede omdat in het proces, startend met de stedenbouwkundige ingreep die moet resulteren in meer veiligheid, sociale cohesie een voorwaardelijke rol heeft. Sociale cohesie speelt een belangrijke rol voor buurtbewoners om zich eigenaar te gaan voelen van hun buurt, vervolgens supervisie uit te oefenen in het publieke domein waardoor feitelijke overlast en criminaliteit afneemt. Ook hier is sociale cohesie voorwaardelijk. Daarbij is, zoals in de eerste alinea beschreven, een versterking van sociale cohesie verantwoordelijk voor tal van welzijnseffecten onder een populatie.

De vraagstelling in deze studie is:

1. **Wat zijn de monetaire kosten en baten van stedenbouwkundige ingrepen en hun invloed op gezondheid en welzijn van burgers in de wijk Steenbrugge van de gemeente Deventer?**
2. **In welke mate dragen stedenbouwkundige elementen in positieve zin bij aan sociale cohesie en welzijn.**

De opbouw van de studie is bepaald door het verslagleggingsformat van het MOV-NL project.

Hierbij zijn vragen leidend die in deze verslaglegging de hoofdstukken vormen. Dit zijn:

1. Waar hebben we het over bij dit thema¹?
2. Welke onderdelen van het natuurlijk kapitaal zorgen voor waarde voor dit thema?
3. Welke maatregelen zijn in fase 1 genomen die bijdragen aan dit thema en wat waren hierbij de afwegingen? Welke deel van die maatregelen vinden plaats op publiek en welk deel op privaat terrein?
4. Welke tools en methodieken zijn gebruikt om de waarde van dit thema uit te drukken en de impact te meten?
5. Wat is de berekende waarde?
6. Wat kan er nog meer bereikt worden in fase 2? Welke daarvan zijn quick wins en wat kost meer tijd/moeite?
7. Welke knelpunten kwam men tegen in de praktische uitvoering van de onder 3 genoemde maatregelen hoe kan men hiermee omgaan in de toekomst?
8. Hoe worden de inzichten geborgd in de 2e fase en verdere realisatie van volgende gebiedsontwikkelingen?

¹ Omdat MVO-NL project meerdere verslagleggingen had komt het antwoord op vraag 1 terug in de titel van deze rapportage. Voor de uniformiteit houden we wel de MVO-NL nummers van de hoofdstukken aan.

Naast deze maatschappelijke kosten en baten analyse is een afzonderlijke rapportage als bijlage toegevoegd. Het betreft een kwalitatief veldonderzoek met enquêtes onder bewoners ontwikkelaars en betrokkenen bij de gemeente. De vraagstelling was gericht op stedenbouwkundige middelen die sociale cohesie bevorderend zijn. De interviews zijn gehouden in het voorjaar van 2019 voor een viertal woonwijken waaronder Steenbrugge (Stedenbouw en sociale cohesie, S.L.R. Visser, S.C.E. de Wilde de Ligny, Amersfoort 21 juni 2019). Dit onderzoek is te beschouwen als een toepassing van de MKBA in deze rapportage.

Zeist december 2019.

Drs. B. Horjus

Horjus & Partners

2. Welke onderdelen van het natuurlijk kapitaal zorgen voor waarde voor dit thema?

2.1 Gezondheid

Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat een groene omgeving leidt tot een betere gezondheid van mensen. Groen heeft een positief effect op de luchtkwaliteit, stressreductie, verkoeling, gemoedstoestand, concentratie, bewegen, etc.

Het proces dat verklaart dat groene buitenruimte een positief effect heeft op gezondheid lijkt betrekkelijk eenvoudig. Een groene buitenruimte nodigt mensen uit om naar buiten te gaan en te bewegen, frisse lucht op te doen, te ontspannen, te tuinieren en mogelijk zelf eten te verbouwen. Capaldi e.a. (2015) deden een literatuurreview naar de invloed van natuur op welzijn met als algemene uitkomst dat het contact met natuur bevordert dat levens tot bloei komen. Maas e.a. (2009, p. 971) bevestigen deze mechanismen: herstel van stress en aandachtsmoeheid, aanzetten tot lichamelijke activiteiten, het bevorderen van sociaal contact en een betere luchtkwaliteit dragen bij aan de gezondheid. Al deze aspecten werken volgens empirische wetenschappelijke literatuur gezondheid bevorderend. Groene buitenruimten hebben ook een positief effect op de ontwikkeling van kinderen (Wachs, 1990): er is een diversiteit van prikkels en er valt veel te ontdekken. Volgens Negami, Mazumder, Reardon en Ellard. (2018) worden groene ruimtes en kleurrijke, door de gemeenschap geïnitieerde stedelijke ontwerpelementen geassocieerd met hogere niveaus van geluk, meer vertrouwen van vreemden en meer milieubeheer dan locaties zonder die voorzieningen. Maas e.a. (2009) deden onderzoek naar de effecten van groene gebieden op 24 verschillende ziekten (p.971). Uit data van Nederlandse huisartsen gevestigd in gebieden met 10 en 90% groene dekking, bleek dat de prevalentie van al die ziekten lager waren in gebieden met 90% groen. Ook in een beleidsnota van de gemeente Deventer (2007) worden de effecten van een groene omgeving op gezondheid en welzijn onderschreven.

Meer natuur in de omgeving leidt tot vaker bewegen, dit is aantoonbaar gezond en kan vele gezondheidsklachten voorkomen. Groen in de omgeving, dat uitdaagt tot bewegen, levert tot 18 verzuimdagen per jaar minder op.

Gemeente Deventer 2007, p20

2.2 Sociale cohesie

Sociale cohesie staat voor de mate van verbondenheid en solidariteit binnen groepen en gemeenschappen. Sociale cohesie in een wijk wordt door veel verschillende factoren bepaald. De sociale cohesie stijgt onder andere door het toevoegen van groen en water. Mensen voelen zich in een groene wijk meer verbonden met de wijk en met elkaar. De stijging van sociale cohesie heeft meerdere effecten.

Sociale cohesie heeft al decennia lang in de aandacht van sociaal wetenschappers. Hoewel het onderzoek er naar ingewikkeld is en er wetenschappers de positieve uitkomsten betwisten² is er betrekkelijke consensus dat sociale cohesie positief uitwerkt op tal van welzijns- en gezondheidsuitkomsten. Over de invloed van sociale cohesie op allerlei vormen van welzijn is een overvloed aan artikelen geschreven. Zij kunnen in het bestek van deze deskresearch niet allemaal geanalyseerd worden. We nemen als indicator het beroep dat gedaan wordt op jeugdzorg dat sinds 2015 de verantwoordelijkheid is van de gemeente. Reden hiervoor is dat diverse wetenschappelijke auteurs kinderen als meest gevoelig omschrijven voor sociale cohesie. Junger-Tas, Steketee en Moll (2008), De Kam en Needham (2008), Galster (2010), RMO/RVZ, (2009) suggereren dat buurteffecten een bijzondere invloed hebben op kinderen. Ook socioloog Putnam beschrijft: “Statistically, the correlation between high social capital and positive child development is as close to perfect as social scientists ever find in data analyses of this sort” (Putnam, 2000, pp. 296–297).

De processen die waarschijnlijk een rol spelen bij de invloed op gezondheid en sociale cohesie worden geïllustreerd in het Logic Model van figuur 1. Hierin kunnen we lezen dat stedenbouwkundige ingrepen (het realiseren van allerlei groen en gebouwde elementen in de wijk) die voorwaarden creëren voor het versterken van gezondheid en daarnaast dat mensen elkaar ontmoeten. Dit heeft weer invloed hebben op welzijn bevorderende sociale cohesie.

De invloed van de omgeving op welzijn is voor een deel indirect. Het loopt via het versterken van intermenselijke contacten ofwel sociale cohesie. De invloed van stedenbouwkundige ingrepen op sociale cohesie is onderzocht o.a. door De Kam en Needham (2003) en Jennings en Bamcole (2019). Zij benoemen de positieve rol die stedenbouwkundige ingrepen kunnen hebben op sociale cohesie. Stedenbouwkundige ingrepen kunnen via meerdere processen invloed uitoefenen op het welzijn van bewoners. Maass, Kloeckner, Lindstrøm, & Lillefjell (2016) laten in hun onderzoek zien dat er een verband is tussen sociaal kapitaal en welzijn/subjectieve gezondheid.

Identiteit wordt versterkt door het kennen van de lokale historie en daarom hebben narratieven en identiteit versterkende stedenbouwkundige ingrepen een positief effect op binding met de woonlocatie. Dit heeft volgens Stefaniak, Bilewicz, & Lewicka (2017) een positief effect op maatschappelijke betrokkenheid, binding met de woonlocatie.

... een heel scala aan andere variabelen die ook een rol spelen, en waarvan opleiding, inkomen en arbeid een sterkere invloed hebben dan het buurteffect.

De Kam & Needham, 2003, p33

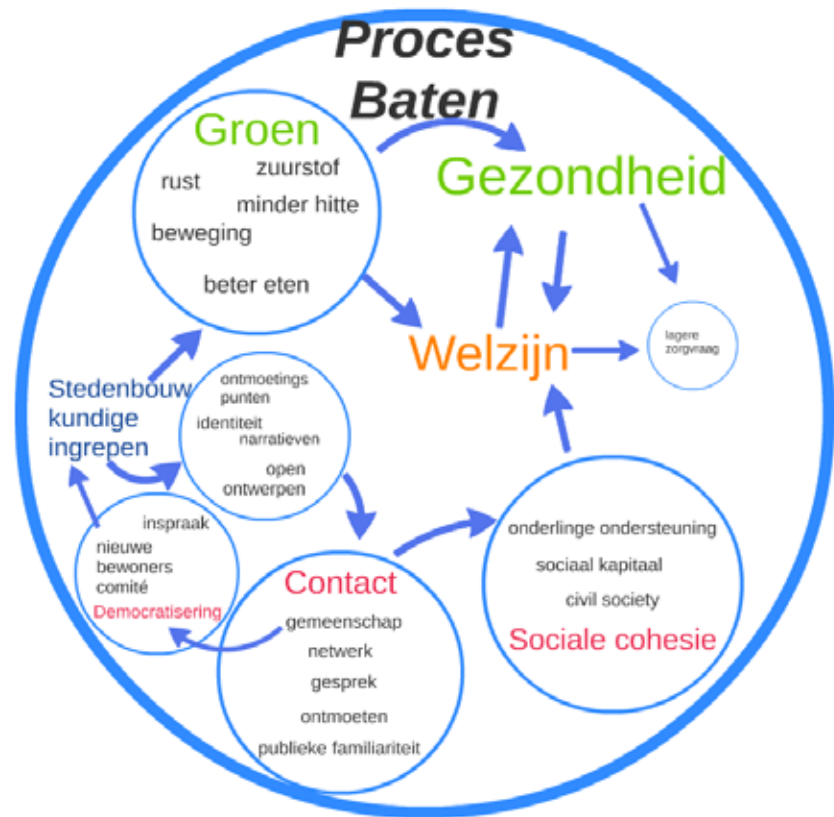

De buurt waarin kinderen opgroeien van veel grotere betekenis is voor hun sociale gedrag dan wij lange tijd hebben aangenomen. Het effect is zo groot door het klimaat van normconformiteit dan wel van overlast en criminaliteit dat er heerst, en dat de ontwikkeling van een conformistische dan wel criminele levensstijl bevordert.

Junger-Tas, e.a. 2008. p147

² Ze vermoeden dat instroom-, of demografische effecten groter zijn dan de effecten van sociale cohesie.

Figuur 1: Logic model van de betrokken processen.

Samengevat is de logica in figuur 1:

1. De stedenbouwkundige ingrepen kunnen direct via de groene omgeving gezondheid bevorderen.
2. De stedenbouwkundige ingrepen kunnen invloed uitoefenen op de mogelijkheid dat er onderlinge contacten ontstaan tussen bewoners (De Kam & Needham, 2003).
3. Kesselring, De Winter, Horjus en Van Yperen (2013) zien vervolgens een oplopende mate van contact (contactladder): van publieke familiariteit, naar ontmoeten, in gesprek gaan, het informele persoonlijke netwerk en de georganiseerde gemeenschap.
4. Vooral de gemeenschap, bijvoorbeeld een comité voor nieuwe bewoners kan invloed uitoefenen op het bouwproces in de wijk en voorstellen voor inrichting van de wijk doen.
5. Alle contacten van de contactladder kunnen bijdragen aan de sociale cohesie.
6. Sociale cohesie heeft in principe een positief effect op welzijn.
7. Welzijn en gezondheid versterken elkaar wederzijds
8. Groter welzijn en gezondheid doen de zorgvraag aan de publiek gefinancierde zorg afnemen.

3. Welke maatregelen zijn in fase 1 genomen die bijdragen aan dit thema en wat waren hierbij de afwegingen? Welke deel van die maatregelen vinden plaats op publiek en welk deel op privaat terrein?

1. Groene straten

Inrichten van straten als parkruimte.

afwegingen > doel:

- ontmoetingsruimte voor bewoners > sociale cohesie
- speelruimte voor kinderen > gezondheid
- primaat aan de voetganger; auto is te gast > gezondheid
- stimuleren van wandelen > gezondheid
- zichtbaar maken van oorspronkelijk landschap (ribbelpatroon Salland) > identiteit
- zuiveren luchtkwaliteit (bomen) > gezondheid
- aantrekken van insecten (bloemrijk gras) > draagt bij aan biodiversiteit
- verkoeling bieden > verminderen hittestress
- achtertuinen bij alle woningen > private ontspanningsruimte

publiek terrein:

- 100 % in publiek terrein; circa 15% van oppervlakte plangebied

privaat terrein:

- Particuliere tuinen als ontspanningsruimte circa 18% van plangebied

In totaal is circa 33% van plangebied ontspanningsruimte zowel collectief als privaat.

2. Achterstraten

Zowel ontsluitingsstraat als parkeerhof.

afwegingen > doel:

- autobewegingen uit de straat ten gunste van voetgangers > stimuleren slow movement
- aansluiten op dorpse gewoonte gebruik achterdeur voor ontsluiting > bundeling fiets/auto
- creëren van ontmoetingsruimte in achterstraat > vergroting collectieve ruimte bewoners
- auto dichtbij én wonen aan voetgangersgebied > rekening houden met minder mobiele personen
- tactiele inrichting openbare ruimte mogelijk > door bundeling autoverkeer in achterstraten

publiek terrein:

- 100 % in publiek terrein

privaat terrein:

- Geen

Figuur 2 Groene straat Steenbrugge - Deventer

Figuur 3 Achterstraat in Osseveld Oost - Apeldoorn

Figuur 4 Brink in Bovenkamp - Heerde

3. De Brink in centrum van het woongebied

Collectieve centrale ruimte de Brink.

afwegingen > doel:

- Centraal gelegen gebied als gemeenschappelijk te gebruiken centrum > collectieve identiteit
- Ruimte voor initiatieven > de Brink voor groot deel functie-neutrale ruimte voor allerlei soorten activiteiten

publiek terrein:

- 100 % in publiek terrein

privaat terrein:

- Geen

Figuur 5 muziekoepel de Worp - Deventer

4. Muziektempel

Ruimte voor initiatieven, collectieve performance.

afwegingen > doel:

- Object als drager van collectieve identiteit, gemeenschappelijk gebruik en beheer > als plek van persoonlijke exposure (muziek, theater, voordracht etc.) voor alle leeftijden geeft sociale cohesie

publiek terrein:

- 100%

privaat terrein:

- Geen

Figuur 6 woningen in School Steenbrugge - Deventer

5. Stabilizers

Gebouwen met een verhaal; zoals School, Herberg, Maalderij.

Deze gebouwen zijn zowel herkenningspunten als identiteitsdragers.

afwegingen > doel:

- De stabilizers zijn gebouwen die functioneren als herkenningspunten voor bewoners. Deze herkenningspunten behoren tot de collectieve identiteit van de bewoners. In Steenbrugge verwijst de vormgeving van deze gebouwen naar het verhaal van Steenbrugge, naar de story. Storytelling is ingezet in het stedenbouwkundig plan als middel om betekenis te geven aan de collectieve identiteit.

publiek terrein:

- De muziektempel als object in de openbare ruimte functioneert ook als stabilizer.

privaat terrein:

- De 14 stabilizers in Steenbrugge zijn woongebouwen bestaande uit meerdere woningen waarvan de vormgeving en het verhaal verwijzen naar het narratief.

Figuur 7 Hofje in Steenbrugge - Deventer

6. Menselijke schaal

De van oudsher aanwezige sfeer in de Sallandse dorpen is het doel voor Steenbrugge.

afwegingen > doel:

- De menselijke schaal in de openbare ruimte en in de gebouwen uit de Sallandse dorpen is uitgangspunt voor het ontwerp. Daarbij worden middelen als enclosure (ruimtelijke omsluiting) en tactiliteit (aanraakbaar) ingezet.

publiek terrein:

- 100% inzetten op compositie en inrichting openbare ruimte.

privaat terrein:

- Geen invloed

7. Gemixte bevolking

Mate van spreiding en concentratie van bewoners.

afwegingen > doel:

- De mate van spreiding en concentratie van bewoners met dezelfde kenmerken is van invloed op de gemeenschapsvorming in de woonwijk; indicatoren zijn financieringscategorieën, woonmilieus > uitwisseling tussen bewoners en samenhang

publiek terrein:

- ontmoetingsruimte

privaat terrein:

- volledig

8. Sociale eenheden ca 100 – 300 woningen

Groepering van woningen.

afwegingen > doel:

- Ruimtelijke oriëntatie van woningen op elkaar kan worden bereikt door gemeenschappelijkheid van openbare ruimte zoals een pleintje, hofje > bewoners delen met elkaar en komen in contact.

publiek terrein:

- Openbare ruimte met betekenis

privaat terrein:

- Gevelopeningen zodanig positioneren dat beoogde ruimtelijke oriëntatie wordt ondersteund.

9. Functiemenging

Wonen / werken.

afwegingen > doel:

- Langs de Dorpsstraat en aan de Brink ruimtelijke mogelijkheden scheppen opdat in de toekomst werkruimte aam huis mogelijk is > kleinschaligevoorzieningenzoals fysiotherapie, administratiekantoor.

publiek terrein:

- Openbare ruimte zodanig inrichten dat functie niet wordt belemmert

privaat terrein:

- Voldoende omvang

10. Shared space / parochiale ruimte

Gezamenlijk gebruik van de openbare ruimte zonder aanduiding functiedeling.

afwegingen > doel:

- stimuleren van actieve verkeersdeelname en betrokkenheid en oplettendheid op elkaar.

publiek terrein:

- 100%

privaat terrein:

- geen

11. Enchroachmentzone

Overgangsgebied woning naar openbaar gebied.

afwegingen > doel:

- stimuleren betrokkenheid woningen op openbare ruimte met het oog op individuele exposure aan de voorgevel (identiteit), recreatief verblijf (rusten en deelnemen aan sociaal verkeer) én bereiken van

Figuur 8 Mix woningtypen Steenbrugge - Deventer

Figuur 9 woningen in hof Steenbrugge - Deventer

Figuur 10 Werkruimte op de hoek Grote Boel - Nijmegen

figuur 11 straat Almere Columbus - Almere

figuur 12 Enchroachmentzone Osseveld Oost - Apeldoorn

figuur 13 bankje Bovenkamp - Heerde

figuur 14 bankje Steenbrugge - Deventer

figuur 15 luifels voordeur Steenbrugge - Deventer

figuur 16 Vossenpels bewonersinitiatief - Nijmegen

figuur 17 collectieve tuin De Hoven - Zwolle

grote sociale veiligheid.

publiek terrein:

- op korte afstand van

privaat terrein:

- volledig

12. Bankjes

Verpozing in openbare ruimte.

afwegingen > doel:

- Uitrusten en verpozing in openbare ruimte op plekken van landschappelijke betekenis en bij speelplekken als wachtplek. Geeft mogelijk tot leggen van sociale contacten en daarmee draagt dit bij aan versterking van sociale cohesie.

publiek terrein:

- Volledig

privaat terrein:

- In encroachmentzone

13. Luifels aan de voordeur

Vergroting van entree door verkapping.

afwegingen > doel:

- Mogelijkheid voor informeel contact vergroten door “omsluiting” > geeft representativiteit en is uitnodigend.

publiek terrein:

- geen

privaat terrein:

- volledig

14. Inspraak

Betrekken van bewoners bij ontwerp- en beheer.

afwegingen > doel:

- In de ontwerpfase dialoog met bewoners aangaan en in beheer een rol geven > creëren van mede eigenaarschap en betrokkenheid op woonomgeving en medebewoners.

publiek terrein:

- 100%

privaat terrein:

- In ontwerpfase 100% en in beheerfase nvt

15. Ruimte voor initiatieven

Bewoners als ontwikkelaar in CPO-verband in ontwikkel- en ontwerpfase tot bewoners die activiteiten ontplooiën in de buurt/wijk bv op de Brink / muziektempel.

afwegingen > doel:

- Gunstige voorwaarden creëren in stedenbouwkundig plan voor ontstaan initiatieven betreft zowel programma als ruimte > hechting en sociale cohesie.

publiek terrein:

- invloed op

privaat terrein:

- volledig

4. Welke tools en methodieken zijn gebruikt om de waarde van dit thema uit te drukken en de impact te meten?

4.1 Voorbehoud

Het vertalen naar financiële kosten en baten van de invloed van fysieke ingrepen op gezondheid/welzijn is ingewikkeld. In deze studie gebruiken we de methode die KPMG gebruikt voor het berekenen van kosten en baten van invloed van groen op gezondheid. Deze methode laat een aantal vragen onbeantwoord. Bijvoorbeeld waarom de kostenreductie opgaat bij alle gradaties van groene gebieden tussen 10-90%. In de beschrijving van De Kam en Needham is de invloed van stedenbouwkundige ingrepen op welzijn beschreven, maar ze geven geen dosering in de zin dat x aantal stedenbouwkundige ingrepen nodig zouden zijn om x% groei van de sociale cohesie te veroorzaken. Fukuyama (2010) heeft een exercitie gedaan om de ontwikkeling van het aanpalende begrip sociaal kapitaal in een formule onder te brengen. Hij meende dat zijn poging niet zinvol was, omdat de betrouwbaarheid van berekeningen onvoldoende was: “since it involves multiplying numbers that are either subjectively estimated or simply nonexistent.” Dit is hier niet anders.

Stedenbouwkundige ingrepen in de fysieke omgeving zijn veelal niet in oorzaak-effect relaties tussen de omgeving en sociale verschijnselen te bewijzen (zie Fukuyama, 2010). Het gaat eerder om potentie dan om causaliteit (zie ook De Kam & Needham, 2003, p. 33-34). Het is zelfs de vraag of grote mate van causaliteit wenselijk is. In een democratie gaat het er om mensen in staat stellen hun leven ter hand te nemen (Boumans, 2012). Hoe aantrekkelijk het ook mag zijn..., dit verdraagt geen manipulaties met causale invloed. Situaties waar sprake is van grote mate van causaliteit tussen interventies en gedrag laten weinig ruimte voor persoonlijke vrijheid (zoals gevangenis, dictatuur, voorheen de woonscholen voor asocialen³).

Vanwege alle onzekerheden kunnen we hier niet spreken ten van wetenschappelijk onderzoek. Dat betekent niet dat er niets te zeggen valt. Daarom gaat het hier om een voorbeeld van uitkomsten als een van vele berekeningen die er te maken zijn. De kosten/baten zouden in werkelijkheid mogelijk met de factor twee vermenigvuldigd/ gedeeld kunnen worden. Om die reden reiken we met de rekenmethode bedragen aan die met grote voorzichtigheid moeten worden geïnterpreteerd.

Since it involves multiplying numbers that are either subjectively estimated or simply nonexistent.

Fukuyama

De fysieke omgeving maakt bepaalde gebruikspatronen mogelijk, waarschijnlijk of niet waarschijnlijk, maar sociale gebruikspatronen kunnen niet worden afgedwongen door vormgeving en inrichting omdat die sterk zijn verbonden met de verschillende belangen en opvattingen van bewoners over woongedrag en woonmilieugebruik.

De Kam & Needham, 2003. p33

³ <https://www.kolonienvanweldadigheid.eu/geschiedenis>

4.2 Meten van kosten en baten gezondheid

'... groen' [is] geclassificeerd als meer dan 50% van een oppervlak van 25x25 meter groen is.

KPMG, 2012. p8

Een meetmethode maakt gebruik van de uitkomsten van KPMG (2012) in het caseonderzoek in Amsterdam, Bos & Lommer (B&L). Bos & Lommer is een betrekkelijk verstedelijkt gebied met 29% groen gebied (p.23). Hierbij is geschat dat bij 10% meer groen (dus van 29 naar 39% groen gebied) in B&L met 35000 inwoners een kostenbesparing gerealiseerd zou kunnen worden van €400.000 die zich in 12 jaar zou kunnen terugverdienen. De effecten worden verwacht in gebieden van 10-90% groen en daar valt Deventer vrijwel zeker onder. NB. Deze berekening rekent niet met specifieke kenmerken van de bevolking van B&L. De cijfers zijn dus voor B&L net zo geldig als voor Deventer of Steenbrugge of welke wijk of gemeente dan ook.

... zien we dat depressie en diabetes een van de grootste kostenposten vormen, met als uitschieter coronaire hartziekten.

KPMG, 2012. p15

Bij de kwantificering is het geen algemeen geldende formule gebruikt zoals vaak gebruikelijk in onderzoek naar causale verbanden wordt gedaan, maar een incident benadering op basis van een beperkt aantal casussen. Aan de basis van deze MKBA ligt het werk van onder andere Maas e.a. (2009). Deze kwamen op een verminderde prevalentie van 24 ziekten wanneer personen in een groene omgeving woonden of er mee in aanraking kwamen.

Naast kosten die direct verbonden zijn met de behandeling van ziekten berekend KPMG ook de kosten die gemaakt worden bij verzuim van werk, het minder productief zijn op het werk door het zich niet gezond voelen en uitval van werk.

4.3 Meten van kosten en baten welzijn

... depressie het meeste impact op het werk van personen, ... 70% van de mensen die lijden aan een vorm van depressie ondervindt ... hinder bij het uitvoeren van werkzaamheden. ... extra dagen ziekteverzuim per jaar bij depressie 23 dagen.

KPMG, 2012. p16

Bij het meten van de baten van stedenbouwkundige ingrepen op welzijn speelt sociale cohesie een belangrijke rol. Bij sociale cohesie gaat het niet om netwerkcohesie die individuen ervaren in hun persoonlijke netwerken los van buurt of wijk. Onderwerp van onderzoek is de wijkgebonden sociale cohesie die in de buurt gelokaliseerd is (De Kam & Needham, 2003).

Gemeten is door een vergelijking te maken tussen zes gemeenten die hoog scoorden (hoger dan 4 op een 5 puntschaal van het CBS (2010) op sociale samenhang en 6 gemeenten die het laagst scoorden (3,4 op de lijst CBS, 2010). Van deze gemeenten kon berekend worden wat de kosten waren van het sociaal domein per inwoner via de site www.waarstaatjegemeente.nl. Deze cijfers werden geëxtrapoleerd naar Deventer. Hierbij dienen we ons bewust te zijn dat de mate van sociale samenhang een continuüm is. De laagst gemeten score bij gemeenten van 3,4 betekent dat er (veel) lagere scores mogelijk zijn. Gemeenten kunnen zich inspannen om hogere scores te behalen, maar verwaarlozing van de sociale samenhang geeft lagere scores en dat betekent een lastenverzwaring van dezelfde omvang per tiende punt als een tiende punt hoger een besparing oplevert.

De berekeningen zullen zo veel mogelijk conservatief zijn. Dat wil zeggen dat met het volgen van de berekeningssystematiek de grootte van de besparingen zo klein mogelijk gehouden zijn. Bij de berekening van de invloed op gezondheid is bijvoorbeeld gerekend met het prijspeil van 2012. Ook zijn alle berekeningen naar beneden afgerond. Hiermee is de kans groot dat de hier genoemde bedragen lager zijn dan de reële besparing.

Zoals in het rapport van KPMG (2012) zal er een aanzet worden gegeven voor het opstellen van een overzicht van kengetallen, waarin (gefundeerde) aanbevelingen worden gedaan voor het opnemen van stedenbouwkundige ingrepen per aantal bewoner per oppervlakte.

4.4 Meten van intersubjectieve waarde van stedenbouwkundige ingrepen.

Er is geen samenhangend onderzoek bekend naar de effectiviteit van stedenbouwkundige ingrepen op onze indicatoren. Om die reden is gebruikgemaakt van een methode die eerder is uitgevoerd door Horjus en Baerveld (2010), Baerveldt, Horjus en De Winter (2008) en Horjus, De Groot en Horjus (2006). Hierbij zijn in deze studie een aantal ervaren personen met stedenbouw en welzijn/sociale cohesie/gezondheid gevraagd wat naar hun ervaring de effecten zijn van een aantal stedenbouwkundige ingrepen op de indicatoren in ons onderzoek. De beoordelingen worden gemiddeld zodat er een overzicht ontstaat van meer en minder effectieve interventies.

5. Wat is de berekende waarde?

5.1 Invloed van Stedenbouwkundige ingrepen op gezondheid

Voor de berekening is gebruik gemaakt van de systematiek van KPMG (2012). Ze gebruikten de casus van de wijk Bos & Lommer in Amsterdam met 35000 inwoners waar men de kosten en baten becijferden van 10% meer groen gebied in de wijk. KPMG baseerde zich onder andere op Maas, e.a. (2009) die 24 verschillende ziekten beschreven die minder voorkwamen in meer groene gebieden.

Voortrekenend op de cijfers van Maas e.a. (2009) komen we op een vermindering van het aantal patiënten van 169 per 1000 inwoners.

Tabel 1: Prevalentie per 1000p. in omgeving met 10% en 90% groene ruimte (Maas e.a. (2009, p. 971).

Ziekten	10% groen	90% groen	Lager %
Hoge bloeddruk	23,8	22,4	5,9%
Hartziekte	4,7	4	14,9%
Coronaire hart ziekte	1,9	1,5	21,1%
CVA	0,92	0,76	17,4%
Nek en rugklachten	125	106	15,2%
Ernstige rugklachten	99,2	65,8	33,7%
Ernstige nek en schouderklachten	75,6	63,3	16,3%
Ernstige klachten aan de arm/hand	23	19,3	16,1%
Osteoarthritis	21,8	21,3	2,3%
Arthritis	6,7	6,2	7,5%
Depressie	32	24	25%
Angststoornis	26	18	30,8%
Bovenste luchtweg infectie	84	68	19,0%
Bronchi(oli)tis/longontsteking	16	14,7	8,1%
Asthma, COPD	26	20	23,1%
Migraine/ernstige hoofdpijn	40	34	15%
Duizeligheid	8,3	6,6	20,5%
Ernstige darm klachten	14,9	12,3	17,4%
Infectieziekten darmkanaal	6,5	5,1	21,5%
Medisch onverklaarde fysieke symptomen	237	197	16,9%
Chronisch eczeem	5,5	4,9	10,9%
Acute urineweginfectie	23,2	19,4	16,4%
Diabetes Mellitus	10	8	20,0%
Cancer	4,9	4,4	10,2%
Aantal patiënten per 1000	916,92	746,96	18,5%
Aantal patiënten per 1000 inwoners minder	169,96		

Geëxtrapoleerd naar de gemeente Deventer met 99000 inwoners (Wikipedia) zou dit neerkomen op 16731 minder patiënten. Voor Steenbrugge (met uitbreiding) met 3600 inwoners zou het neerkomen op 608 minder patiënten.

In de casus B&L heeft KPMG een kostenberekening gemaakt van één enkele ziekte uit de 24 ziekten van Maas e.a. (2009) namelijk depressie (terwijl er geen redenen lijken om de andere 23 ziekten buiten de berekening te laten vallen). De kostenbesparing ligt volgens de systematiek van het KPMG bij 1) bij een kleinere vraag naar behandeling (à €1687 p.p.p.j.) en 2) het voorkomen van verzuimkosten en 3) verminderde prestatie en 4) uitval uit arbeid (p.19). Hierbij gebruikte men landelijke cijfers die ook op Deventer van toepassing zijn.

We komen dan tot de volgende berekening. In B&L zouden 132 minder patiënten zijn door het nieuwe groenbeleid. De kosten bestaan bij KPMG uit behandeling (€223.000 p.j.) en arbeidskosten (€579.000 p.j.). Totaal is dit €802.000 per jaar. Per 1000 inwoners komt dit neer op €22.914 per jaar. Om van hieruit te berekenen hoeveel besparing er zou zijn voor de 24 ziekten van Maas wordt ingeschat hoe ernstig depressie is ten opzichte van het gemiddelde op die lijst. Depressie is een ernstige stoornis en de impact daarvan zou wel eens twee keer zo groot kunnen zijn als de gemiddelde ziekte uit de lijst van Maas. De aanname is dat depressie twee keer ernstiger en meer kosten geeft dan de gemiddelde ziekte op de lijst⁴. Hierom wordt het kostenbedrag per 1000 inw. gehalveerd ($€22.914 : 2$) €11.457 en met 24 (n ziekten van lijst Maas e.a.) vermenigvuldigd. De ziektekosten per 1000 inwoners komen hiermee op €274.971 per jaar.

Op die manier zijn de bedragen we voor Steenbrugge met 3600 inwoners en voor Deventer met 99000 inwoners eenvoudig te herleiden.

Kostenbesparing gezondheid per jaar	Bos & Lommer
Minder behandeling	€223000
Minder ziekteverzuim	€278000
Minder onderprestatie op het werk	€191000
Minder uitval bij arbeid	€111000
A Totaal per jaar	€ 803.000
B Kosten depressie per 1000 inwoners (A / 36)	€22.914
C Halvering vanwege ernst depressie (B / 2)	€11.457
D Ziektekosten per 1000 inwoners per jaar (C x 24)	€274.971
Besparing p.j. Steenbrugge met 3600 inw. (ongeveer D x 3,6)	Ongeveer €900.000*
Besparing p.j. Deventer met 99000 inw. (ongeveer D x 99)	Ongeveer €27.000.000*

**Er is een redelijk waarschijnlijke berekeningssystematiek gewerkt. Toch blijven de bedragen grove schattingen en onderhevig aan lokale omstandigheden.*

... het verband aangetoond tussen een groene woonomgeving binnen een straal van 1000 meter rond de woning en het aantal keer dat mensen op huisartsbezoek kwamen met betrekking tot 24 ziekten. Bij 15 van 24 onderzochte ziekten was bij meer groen de prevalentie significant lager.

KPMG, 2012. p8

Tabel 2: Kostenbesparing bij 10% meer groen gebied.

⁴ Turven en schatten leverde op dat zes ziekten van Maas ernstiger zijn en zeventien ziekten minder ernstig.

5.2 Invloed van Stedenbouwkundige ingrepen op welzijn

Empirische onderbouwing: sociale cohesie hangt samen met minder kosten

In deze gemeenten dragen twee factoren bij aan minder gebruik van jeugdhulpverlening: de organisatie van zorg en de sociale verbintenis tussen inwoners van een gemeente. De organisatie van formele zorg en de informele verbintenissen lijken elkaar positief te versterken.

Garage2020, 2019. p4

Door het CBS is in 2010 een lijst van gemeenten gepubliceerd waarop is aangegeven wat de sociale samenhang in die plaats was. Hiermee kunnen kosten vergeleken worden die gemaakt zijn op het sociaal domein bij 115 Nederlandse gemeenten⁵. De correlatie bleek significant negatief (Spearman -278; $p=0,001$; $N=115$). Groter sociale samenhang geeft lagere kosten. Analoog hieraan bestond in een statistische analyse met de CBS cijfers over sociale cohesie een significante negatieve correlatie met de vraag naar jeugdzorg zonder verblijf (Spearman -,272; $p<001$; $N=177$).

Als tweede argument is er een contrastanalyse gedaan tussen de zes meest sociaal cohesieve gemeenten met een score hoger dan 4 op de 5-puntsschaal en zes gemeenten met de laagste score 3,4. De zes minst cohesieve gemeenten gaven gemiddeld per persoon per jaar €1840 uit en de meest sociaal cohesieve gemeenten gaven €763 uit. Het laatste is 41% van het eerste bedrag. Let wel: het kan hier om een niet-causaal verband gaan.

Als derde argument is er een inventarisatie gedaan door Garage 2020 (2019) naar tien “Blue-zones”, gebieden waar weinig beroep wordt gedaan op jeugdzorg. Hieraan zijn kwalitatieve interviews gekoppeld bij betrokkenen in die gemeenten. De inventarisatie van Garage 2020 (2019) constateerde dat gemeenten waar weinig beroep wordt gedaan op professionele jeugdzorg onder andere als kenmerk hebben dat er een grote sociale cohesie onder haar bewoners is. Navraag bij twee op deze lijst genoemde gemeenten bevestigden deze uitkomsten.

De conclusie hieruit is dat ook uit Nederlandse empirische data sterke aanwijzingen zijn dat sociale cohesie samenhangt met kostenreductie.

Besparing op kosten welzijn door Stedenbouwkundige ingrepen

Deventer scoort op de lijst van het CBS (2010) 3,6 op de 5-puntschaal. Dit is een onder het gemiddelde van de 115 gemeenten (3,7). De uitgaven van de gemeente Deventer voor het sociaal domein per inwoner zijn €1637 per inwoner⁶. De zes meest cohesieve gemeenten op de CBS lijst gaven gemiddeld €763 uit per inwoner en de zes minst cohesieve gemeenten gaven €1840 uit voor het sociaal domein. Van de kosten op het sociaal domein is bekend dat in Deventer 79%⁶ hiervan besteed wordt aan de jeugdzorg.

Op basis van de gegevens hiernaast is te berekenen wat 0,1 punt verhoging op de schaal van sociale samenhang aan besparing op kan leveren. Het verschil van de gemiddelde uitgaven op het sociaal domein is €1077 met een de range van 0,7 punt. 0,1 punt verhoging of verlaging levert een kostenbesparing/lastenvergroting van €153 p.i.p.j. op voor het

⁵ <https://www.waarstaatjegemeente.nl>

budget sociaal domein. Iedere 0,1 punt verschuiving op de scorelijst zou voor de gehele gemeente Deventer een besparing/ lastenverzwaring opleveren van 99000 x €153 per jaar (rond €15.000.000*). Voor geheel Steenbrugge (3600 inw.) zou dit neerkomen op 3600 x €153 per jaar (rond 550.000*). Het onderzoek van Visser en De Wilde de Ligny (2019) in o.a. Steenbrugge bevestigde dat bewoners ervoeren dat stedenbouwkundige ingrepen de sociale cohesie kan bevorderen. Voor de gemeente Deventer lijkt het vooralsnog realistisch om een sociale cohesie toename van 0,2 punt ten opzichte van de score van 3,6 van Deventer uit 2010 te kunnen realiseren.

Gemeenten score ≥ 4	Kosten sociaal domein p.i.	N inwoners 2017
Bronkhorst	826	36410
Dalfsen	777	28070
Dinkelland	432	26244
Kaag en Braassem	615	26374
Lochem	869	33545
Neder Betuwe	760	23303
Gemiddeld	763,2	28991,0
Gemeenten score 3,4		
Delft	1618	101381
Den Haag	2029	524882
Groningen	2107	202636
Kerkrade	2056	45937
Leiden	1732	123661
Almere	1499	200914
Gemiddeld	1840	199902
Deventer 3,6 op s.c. schaal	1637	99295

Tabel 3: Contrastanalyse. Zes hoog en zes laag cohesieve gemeenten.

**Er is met een redelijk waarschijnlijke berekeningssystematiek gewerkt. Toch blijven de bedragen grove schattingen en onderhevig aan lokale omstandigheden.*

Conclusie

In woonwijken kunnen kosten/besparingen sterk variëren bij meer/minder groen in de wijk of bij meer/minder sociale cohesie. Met 10% meer groen in de wijk en met ingrepen die de sociale cohesie met 0,1 scorepunt laten stijgen, kan in Steenbrugge een besparing van rond anderhalf miljoen euro per jaar mogelijk zijn. Let wel: bij verwaarlozing van het groen en de sociale cohesie in de buurt kunnen er evenredige meerkosten zijn. Het totaal van de baten valt niet de gemeente alleen toe, ook zorgverzekeraars en werkgevers hebben baat bij dit beleid. Daarnaast is er grote immateriële winst voor de bewoners van de betreffende wijk. De jaarlijkse besparingen zijn waarschijnlijk substantieel, zelfs al zou dit maar een derde zijn van wat hier is berekend.

5.3 Intersubjectieve beoordeling effecten van stedenbouwkundige ingrepen

Tabel 4: Waardering van Effecten van stedenbouwkundige ingrepen. Schaal 0-4

Waardering effect	inform. soc. coh.	form. soc. coh.	Identiteit	open samenl.	+ ontw. kinderen	Gezondheid
Groene straat/straat als park	3,6	1,6	3,1	3,2	3,7	3,6
Muziektempel	3,8	3,3	2,8	3,5	3	1,3
Ruimte voor initiatieven	3,3	3,6	2,7	3,2	2,7	1,8
Sociale eenheden 100-300 woningen	3,8	1,6	3,3	2,3	3,3	1
Functiemenging	2,9	2,6	2,4	3,1	2,6	1,6
Enclosure, tactiliteit, menselijk schaal	2,8	1,1	3,1	2	3,6	2,6
Gemixte bevolking	2,9	1,3	2,7	2,6	3,7	1,1
Inspraak	2,7	3,8	2,3	3,2	1,3	0,8
Parochiale ruimte /shared space	3,4	1,3	1,9	2,4	3	1,9
Bankjes	3,3	1,1	1,9	2,6	1,7	2,4
Brede stoep	3	0,6	1,7	2,3	3,9	1,4
Stabilizers/herkennings-punten/ identiteitsdragers	2,6	0,6	3,4	1	2,4	0,6
Encroachment zone	3	0,4	2,6	1,7	1,7	0,9
Narratief en betekenis versterken	2,9	0,7	2,1	1,4	1,1	0,3
Parkeerhof	2,6	0,7	0,6	2,1	0,3	0,4
Luifel bij voordeur	1,1	0,4	1,9	0,3	0,3	0,1

In de bovenstaande tabel is weergegeven wat de uitkomsten zijn van beoordeling van 7 beoordelaars. De indicatoren zijn: Informele sociale cohesie (zonder specifieke organisatie), formele sociale cohesie (georganiseerd), identiteit van de buurt, open samenleving (iedereen heeft toegang tot het terrein en de gemeenschap), positieve ontwikkeling van kinderen en gezondheid. De hoogste gemiddelde verwachting van effect betekent de hoogste plaats in de tabel en van de onderste ingreep is de gemiddelde verwachting van effect het laagst. In de cellen staan de gemiddelden. De groene cijfers geven aan dat de beoordelingen sterk overeen kwamen ($SD < 0,5$). Bij de rode cijfers was er groter verschil in beoordeling ($SD > 1,5$). De rode cijfers staan meer ter discussie. Er zijn in de beoordeling extra ingrepen genoemd die onder te brengen waren in bestaande categorieën. Zo is een bomenrij ondergebracht in de groene straat en daarvoor werd het gezamenlijk gemiddelde bepaald. Een theehuis en volkstuin werd ondergebracht bij ruimte voor initiatieven.

28 effectrelaties hebben een gemiddelde grote effectverwachting (≥ 3). De groene straat, de muziektempel, ruimte voor initiatieven en sociale eenheden van 100-300 woningen worden als de meest effectieve ingrepen beoordeeld. 29 ingrepen hebben gemiddeld nauwelijks een verwacht effect ($< 1,5$). Van de encroachment zone, het narratief in de wijk, de parkeerhof wordt afgezien van invloed op de informele sociale cohesie, niet veel verwacht. De luifel bij de voordeur scoort in alle effectverwachtingen gemiddeld laag.

6 Wat kan er nog meer bereikt worden in fase 2?

Welke daarvan zijn quick wins en wat kost meer tijd/moeite?

Met het oog op gezondheid kan worden opgemerkt dat meer kan worden ingezet op het toepassen van meer groen en het verminderen van verharding en combinaties. Denk hierbij vooral ook aan vergroting van biodiversiteit. Ook de opstallen in deze ambitie betrekken. Natuurinclusief bouwen als ambitie. Voorbeelden zijn toepassing van groene daken, groene gevels.

Met het oog op welzijn kan het volgende worden opgemerkt als nieuwe waarde: Gemixte bevolking, sociale eenheden en initiatieven combineren in inspraak en ruimte voor initiatieven. In de eerste fase is dit onderdeel niet toegepast vanwege tijdsgewricht (crisis in de bouw) en financieel-economische haalbaarheid (business-case). In tweede fase ligt hier nu wel een kans. Deze waarde invoegen heeft consequenties voor de procesgang.

7 Welke knelpunten kwam men tegen in de praktische uitvoering van de onder 3 genoemde maatregelen hoe kan men hiermee omgaan in de toekomst?

1. Groene straten

Inrichten van straten als parkruimte.

knelpunten > mee omgaan:

- Beoogd gebruik van groen in de straat als parkgroen en recreatie goed communiceren met civieltechnische uitwerking en beheerders
- Geen knelpunten in uitvoering > straat gebruikt als bouwweg.

2. Achterstraten

Zowel ontsluitingsstraat als parkeerhof.

knelpunten > mee omgaan:

- Relatief veel verharding toegepast in eerste fase. Kan worden verminderd ten gunste van groen door grotere plantvakken en open bestrating toe te passen.

3. De Brink in centrum van het woongebied

Collectieve centrale ruimte de Brink.

knelpunten > mee omgaan:

- Geen knelpunten in uitvoering > Brink gebruikt als bouwketen plek.

4. Muziektempel

Ruimte voor initiatieven, collectieve performance.

knelpunten > mee omgaan:

- Uitvoering komt pas aan de orde als bewoners er zijn; dan als bewonersproject opzetten. > gemeente als initiatiefnemer / aanjager. Financiering vanuit fondsen en door sponsoring.

5. Stabilizers

Gebouwen met een verhaal; zoals School, Herberg, Maalderij. Deze gebouwen zijn zowel herkenningspunten als identiteitsdragers.

knelpunten > mee omgaan:

- Deze gebouwen wijken af van "standaard". Dit is bouwkostenverhogend > bouwkosten mede "uitsmeren" over omliggende woningen.

6. Menselijke schaal

De van oudsher aanwezige sfeer in de Sallandse dorpen is het doel voor Steenbrugge.

knelpunten > mee omgaan:

- Geen knelpunten in uitvoering.

7. Gemixte bevolking

Mate van spreiding en concentratie van bewoners.

knelpunten > mee omgaan:

- Geen knelpunten in uitvoering; in eerste fase twee relatief grote concentraties van dezelfde financieringscategorie > meer spreiding in programmafase vastleggen.

8. Sociale eenheden ca 100 – 300 woningen

Groepering van woningen.

knelpunten > mee omgaan:

- Geen knelpunten in uitvoering

9. Functiemenging

Wonen / werken.

knelpunten > mee omgaan:

- Is niet uitgevoerd; vraagt om extra investering van grotere woningen en uitbreidingsruimte. In plan was uitgangspunt om bepaalde woningen met hogere verdiepingshoogte te voeren; dat bleek niet haalbaar.

10. Shared space / parochiale ruimte

Gezamenlijk gebruik van de openbare ruimte zonder aanduiding functiedeling.

knelpunten > mee omgaan:

- Geen knelpunten in uitvoering.

11. Enchroachmentzone

Overgangsgebied woning naar openbaar gebied.

knelpunten > mee omgaan:

- Inrichting door enkeling als bestrating > in later stadium zijn voorbeeldinrichtingen als ideeën met bewoners gecommuniceerd > beter sturen inrichting door bijvoorbeeld basisinrichting mee op te leveren of als participatieproject op te zetten.

12. Bankjes

Verpozing in openbare ruimte.

knelpunten > mee omgaan:

- Geen knelpunten in uitvoering, wel is aantal bankjes gelimiteerd > meer plaatsen dan de "norm" in samenhang met omgeving is gewenst.

13. Luifels aan de voordeur

Vergroting van entree door verkapping.

knelpunten > mee omgaan:

- Geen knelpunten in uitvoering; drukt op bouwkostenbudget > op essentiële plekken vastleggen

14. Inspraak

Betrekken van bewoners bij ontwerp- en beheer.

knelpunten > mee omgaan:

- In eerste fase ontwerp- en uitvoering niet aan de orde geweest; > deels eerder aan de orde laten komen en deels in beheerfase.

15. Ruimte voor initiatieven

Bewoners als ontwikkelaar in CPO-verband in ontwikkel- en ontwerpfase tot bewoners die activiteiten ontplooiën in de buurt/wijk bv op de Brink / muziektempel.

knelpunten > mee omgaan:

- In eerste fase ontwerp- en uitvoering niet aan de orde geweest; > aan de orde laten komen in beheerfase.

8 Hoe worden de inzichten geborgd in de 2e fase en verdere realisatie van volgende gebiedsontwikkelingen?

Het borgen van inzichten zit in het formuleren van gezamenlijke ambities op basis van de inzichten, het toepassen, bewaken en evalueren daarvan. Een cyclisch planproces waarin het lerend effect steeds wordt meegenomen en ruimte is voor nieuwe inzichten.

Drs. B. Horjus (Horjus & Partners, Zeist)

Ir. Luc Bos (Luc Bos Stedebouwkundigen, Leusden)

Baerveldt C., Horjus B. & Winter M. de (2008). From Evaluation to Interpretation. Assessing theoretical elements in residential programs. In: *Evaluation: The International Journal of Theory, Research and Practice*.

Boumans, J. (2012). *Naar het hart van empowerment. Een onderzoek naar de grondslagen van empowerment van kwetsbare groepen*. Utrecht: Movisie.

Capaldi, C. A., Passmore, H.-A., Nisbet, E. K., Zelenski, J. M., & Dopko, R. L. (2015). Flourishing in nature: A review of the benefits of connecting with nature and its application as a wellbeing intervention. *International Journal of Wellbeing*, 5(4), 1-16. doi:10.5502/ijw.v5i4.449.

Centraal Bureau voor de statistiek (2010). *Sociale Samenhang. Participatie, Vertrouwen en Integratie*. Den Haag: CBS

De Kam, G., & Needham, B. (2003). Een hele opgave: Over sociale cohesie als motief bij stedelijke herstructurering. *NETHUR*, 50.

Fukuyama, F. (2001). Social capital, civil society and development. *Third World Quarterly*, 7-20.

Galster, G. C. (2012). The mechanism(s) of neighbourhood effects: Theory, evidence, and policy implications. In *Neighbourhood effects research: New perspectives* (pp. 23-56). Springer, Dordrecht.

Garage2020 (2019). *Op zoek naar blue-zones in de jeugdzorg*. Amsterdam: Garage2020.

Gemeente Deventer (2007). *Beleidskader. Deventer groen van betekenis. Groenbeleidsplan 2007-2017*.

Horjus B. en Baerveldt C. (2001). Wasmachines, Glen Mills of het taakvaardigheidsmodel.. In: *Kind en Adolescent*, jrg. 22 no. 4 p. 257-267. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

Horjus B., de Groot J. & Horjus. N.B. (2006). *Wennen, wonen, werken, wijzer worden en zelfstandig weer op weg gaan. Evaluatie van de Kamers met Kansen*. Zeist: H&P/Rotterdam: SEV.

Jennings, V., & Bamkole, O. (2019). The Relationship between Social Cohesion and Urban Green Space: An Avenue for Health Promotion. *International journal of environmental research and public health*, 16(3), 452.

Junger-Tas, J., Steketee, M. J., Moll, M., & Tierolf, B. (2008). *Achtergronden van jeugddelinquentie en middelengebruik*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Kesselring, M., De Winter, M., Horjus, B., & Van Yperen, T. (2013). Allemaal Opvoeders in de pedagogische civil society. Naar een theoretisch raamwerk van een ander paradigma voor opgroeien en opvoeden. *Pedagogiek*, 33(1), 5-20.

KPMG, 2012. Groen, gezond en productief. The Economics of Ecosystems and biodiversity (TEEB NL): natuur en gezondheid.

Maas, J., Verheij, R. A., de Vries, S., Spreeuwenberg, P., Schellevis, F. G., & Groenewegen, P. P. (2009). Morbidity is related to a green living environment. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 63(12), 967-973.

Maass, R., Kloeckner, C. A., Lindstrøm, B., & Lillefjell, M. (2016). The impact of neighborhood social capital on life satisfaction and self-rated health: A possible pathway for health promotion?. *Health & place*, 42, 120-128.

Negami, H.R., Mazumder, R., Reardon, R., & Ellard, C.G. (2018) Field analysis of psychological effects of urban design: a case study in Vancouver, *Cities & Health*, 2:2, 106-115, DOI: 10.1080/23748834.2018.1548257

Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community* Simon and Schuster.

RMO/RVZ. Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling/Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (2009). *Investeren rondom kinderen*. Den Haag: RMO/RVZ.

Stefaniak, A., Bilewicz, M., & Lewicka, M. (2017). The merits of teaching local history: Increased place attachment enhances civic engagement and social trust. *Journal of environmental psychology*, 51, 217-225.

Visser, S.L.R., & De Wilde de Ligny, S.C.E. (2019) *Stedenbouw en sociale cohesie*. Zeist: Horjus & Partners.

Wachs, T.D. (1990). Must the physical environment be mediated by the social environment in order to influence development?: A further test. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 11(2), 163-178.

Databases

Er is gebruikt gemaakt van de volgende databases:

1. *Jeugd* <https://www.waarstaatjegemeente.nl/dashboard/Jeugd-en-jeugdhulpverlening>

2. *Gezondheid* <https://www.waarstaatjegemeente.nl/dashboard/Gezondheid>

3. *En de kosten daarvan:* <https://www.waarstaatjegemeente.nl/dashboard/Dashboard/Gemeentelijke-financi%C3%ABn/>

4. <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2018/10/jeugdzorg-per-gemeente>

5. <https://jeugdmonitor-prod.cbs.nl/in-de-regio/benchmark-jeugdhulp>

6. *Trendrapport Deventer*

7. <https://www.leefbaarometer.nl/kaart/?#kaart/details>

8. <https://www.staatvandeventer.nl/>

9. *Ranglijst groenste gemeente van Alterra via* <http://www.groenmonitor.nl/news/groenste-gemeente-van-nederland>

10. <https://www.atlasnatuurlijkkapitaal.nl/> (*groenkaart van Nederland*)

Stedenbouw en sociale cohesie

Verband tussen woonomgeving en gezond leven

S.L.R. Visser
S.C.E. de Wilde de Ligny

Stedenbouw en sociale cohesie

Verband tussen woonomgeving en gezond leven

S.L.R. Visser
S.C.E. de Wilde de Ligny

Opleiding:	Built Environment
Organisatie:	Hogeschool Utrecht
Externe begeleider:	Drs. B. Horjus
Externe adviseur:	Ir. L. Bos
Uitgevers:	Drs. B Horjus en Ir. L Bos

Amersfoort, 15 januari 2020

Copyright © 2020 Bob Horjus en Luc Bos, Zeist/ Leusden

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door print-outs, kopieën, of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers.

Voorwoord

Dit onderzoek is geschreven voor de onderzoeksstage van de opleiding Bachelor Built Environment van Hogeschool Utrecht.

De onderzoeksvraag is opgesteld in overleg met onze externe begeleider drs. B. Horjus (Horjus & Partners) en onze externe adviseur ir. L. G. Bos. Dankzij hun ondersteuning hebben wij de onderzoeksvraag kunnen beantwoorden. Wij vonden het uitdagend en interessant om onderzoek te doen naar het verband tussen stedenbouw en sociale cohesie, omdat de cruciale voordelen van sociale cohesie mede gestimuleerd worden door stedenbouwkundig ontwerpen.

Graag willen wij de mensen die wij hebben geïnterviewd bedanken voor het delen van hun meningen en ervaringen over hun wijk of buurt. Ook willen wij onze externe begeleider drs. B. Horjus en onze externe adviseur ir. L. G. Bos bedanken voor hun begeleiding. Zonder deze mensen hadden wij dit onderzoek niet kunnen afronden.

Tot slot willen wij onze collega's bedanken voor de samenwerking, voor de kaarten en voor hun advies over interviewen en schrijven.

Wij wensen u veel leesplezier toe.

Steijn Visser en Sam de Wilde de Ligny
Amersfoort, juni 2019

Samenvatting

Verschillende studies stellen dat een grote mate van sociale cohesie¹ mensen gelukkiger en gezonder kan maken en dat sociale cohesie onder andere versterkt kan worden door de fysieke omgeving. Stedenbouwkundige ingrepen kunnen die fysieke omgeving ingrijpend vormen en veranderen en kunnen daarom bijdragen aan het welzijn en de gezondheid van bewoners.

Er blijkt echter uit werkervaring dat sociale cohesie in het ontwikkelingsproces van wijken en buurten onderbelicht blijft, waardoor een stimulans van betere gezondheid en een beter welzijn achterwege blijft.

De hoofdvraag van het onderzoek Stedenbouw en sociale cohesie is: “Welke instrumenten kan een stedenbouwkundige toepassen in een stadsontwerp om sociale cohesie te stimuleren?”

Voor het beantwoorden van de hoofdvraag is er literatuur- en veldonderzoek uitgevoerd. De overeenkomsten tussen gegevens van literatuuronderzoek en veldonderzoek dragen met name bij aan de beantwoording van de onderzoeksvraag. Dit onderzoek geeft indicaties dat stedelijke groene ruimten, gemeenschappelijke ruimten, speelplekken, scholen en functionele ontmoetingsruimten instrumenten zijn die een stedenbouwkundige kan toepassen bij een stadsontwerp om sociale cohesie te stimuleren.

Op basis hiervan wordt aanbevolen om stedelijke groene ruimten, gemeenschappelijke ruimten, speelplekken, scholen en functionele ontmoetingsruimten op te nemen in een programma van eisen met als doel om sociale cohesie te stimuleren.

1 Sociale cohesie is containerbegrip dat verwijst naar de verbondenheid binnen een gemeenschap. Over het algemeen heeft het een positieve connotatie. Nauw verwante begrippen zijn sociaal kapitaal (de mogelijkheid om met behulp van het persoonlijke netwerk doelen te bereiken die anders onbereikbaar zouden zijn); sociale inclusie (het toelaten van personen binnen een netwerk of gemeenschap).

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Samenvatting	5
1. Inleiding	8
2. Methoden	10
3. Wetenschappelijke literatuur	11
3.1 Omschrijving sociale cohesie	11
3.2 Voorwaarde voor sociale cohesie	11
3.3 Voordelen sociale cohesie	12
3.3.1 Gezondheid	12
3.3.2 Veiligheid	13
3.3.3 Leefbaarheid	13
3.3.4 Bescherming tegen achterstand	14
3.4 Nadelen sociale cohesie	14
3.5 Invloed stedenbouw op sociale cohesie	15
3.5.1 Groen	15
3.5.2 Speelplekken	16
3.5.3 Buurtvoorzieningen	17
3.5.4 Omgeving	17
3.5.5 Woningen	19
3.6 Wat sociale cohesie niet stimuleert	20
4. Veldonderzoek	21
4.1 Verantwoording locaties veldonderzoek	21
4.2 Ervaringen van bewoners op de stedenbouwkundige instrumenten op sociale cohesie	23
4.2.1 Apeldoorn, Osseveld-Oost	23
4.2.2 Zwolle, de Hoven	24
4.2.3 Heerde, Bovenkamp II	26
4.2.4 Deventer, Steenbrugge	27
4.2.5 Samenvattend interviews: sociale cohesie bevorderende aspecten	29
4.3 Wat sociale cohesie niet stimuleert volgens bewoners	30
4.3.1 Appartementen	30
4.3.2 Eén hofje met twee parkeerhoven	31
4.3.3 Een hofje met weinig kinderen	31
4.3.4 Weinig sociale cohesie achterkant woningen	31
4.3.5 Te veel verharding	32
4.4 Wat beïnvloeders op de stedenbouw zeggen over sociale cohesie	32
4.4.1 Gemeente: projectmanager, stedenbouwkundige en adviseur wonen	32
4.4.2 Projectontwikkelaar 1	34
4.4.3 Projectontwikkelaar 2	35

5. Compendium	37
5.1. Stedenbouwkundige structuren, patronen en ruimtes	37
5.1.1 Hofje	37
5.1.2 Parkeerhof	38
5.2 Landschap en recreatie	38
5.2.1 Stedelijke groene ruimten	38
5.2.2 Speelplekken	39
5.2.3 Gemeenschappelijke tuin	39
5.2.4 Water	40
5.3 Beeldkwaliteit	40
5.3.1 variatie in vormgeving	40
5.3.2 Herkenningpunten	41
5.4. Inrichting openbare ruimte	41
5.4.1 Zonnetegels	41
5.4.2 Brede stoep	42
5.4.3 Kunsttoepassing	42
5.4.4 Nutsvoorzieningen	43
5.4.5 Zicht op de openbare ruimte	43
5.4.6 Niet-intentionele speeltoestellen	44
5.5 Overgang openbaar en privé	44
5.5.1 Tuinvenster	44
5.6. Detaillering architectuur	45
5.6.1 Erkers	45
5.6.2 Luifels	45
6. Conclusie: literatuur- en veldonderzoek	46
6.1 Conclusie en discussie	46
6.2 Aanbevelingen	48
Bibliografie	49
Bijlagen	53
Bijlage 1: Interviewvragen bewoners	53
Bijlage 2: Interviewvragen beïnvloeders Steenbrugge	57
Bijlage 3:Verantwoording veldonderzoek	58
Apeldoorn, Osseveld-Oost	58
Zwolle, de Hoven	60
Heerde, Bovenkamp II	62
Deventer, Steenbrugge	64

1. Inleiding

Er zijn aanwijzingen dat sociale cohesie een cruciale rol speelt in het reguleren van veiligheid en gezondheid. Ten aanzien van veiligheid stelt De Hart (2002, p. 24) dat sociale cohesie ervoor zorgt dat mensen zich veiliger voelen in hun woonomgeving. Ook Branas (2011) stelt dat er minder geweld en criminaliteit plaatsvindt in gebieden met een grote sociale cohesie.

Volgens verschillende studies neemt gezondheid toe bij aanwezigheid van sociale cohesie. Bij sociale cohesie gaan mensen vaker naar buiten (E. Powell, E. Paluch, & Blair, 2010, pp. 350-352), hebben mensen minder snel last van hart- en vaatziekten (Huygen & de Meere, 2008, p. 12; de Vos, 2018). Bovendien zorgt de onderlinge betrokkenheid er voor dat mensen minder stress ervaren (Jennings & Bamkole, 2019). Al deze voordelen van een grote sociale cohesie zouden kunnen in theorie kunnen leiden tot flinke besparingen op veiligheids- en (gezondheids-) zorgbudgetten in het sociale domein. Besparingen op zorgbudgetten worden volgens literatuur onderschat (Nilsson & Wadeskog, 2008) (zie ook Horjus, de Groot, & Horjus, 2006; KPMG, 2012).

Er is ook een verband tussen sociale cohesie en de fysieke gebouwde omgeving. Zo stelt het CBS (2018) dat de ruim 9 van de 10 volwassen tevreden zijn met hun woonomgeving of woning, ook tevreden zijn met hun leven. Verder meldt deze CBS rapportage dat de woonomgeving, vooral het ervaren van sociale cohesie in de fysieke en sociale omgeving, een sterke correlatie heeft met tevredenheid van mensen.

Stedenbouwkundige ingrepen kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan de totstandkoming van een goede sociale cohesie.

De bovenstaande positieve waarderungen van sociale cohesie zouden aanleiding kunnen zijn voor overheden om in aandacht te besteden aan de invloed die het stedenbouwkundige ontwerpen op sociale cohesie kunnen hebben. Een goed stedenbouwkundig ontwerp heeft decennialang invloed op de bewoners van een gebied en zou zich kunnen vertalen in een lange termijn kosten efficiënte kwaliteit van de samenleving.

Het tegenovergestelde lijkt eerder de praktijk. Marktpartijen die op korte termijn belangen gericht zijn hebben een invloedrijke positie als het gaat om ontwikkeling van gebieden. Een stedenbouwkundig expert constateert dat lange termijn doelstellingen een belangrijker rol moeten gaan spelen in de afwegingen.

Met deze studie zullen we betogen dat stedenbouwkundige elementen een positieve en wenselijke invloed kunnen hebben op sociale cohesie. Daarmee is het wenselijk dat die elementen van tevoren opgenomen worden in het programma van eisen voor gebiedsontwikkeling.

Het doel van het onderzoek is om indicaties te geven van stedenbouwkundige instrumenten die sociale cohesie kunnen stimuleren en waarom sociale cohesie gestimuleerd moet worden.

De hoofdvraag van dit rapport luidt “Welke instrumenten kan een stedenbouwkundige toepassen in een stadsontwerp om sociale cohesie te stimuleren?”

Om tot een antwoord te komen op de hoofdvraag zijn er deelvragen opgesteld. De eerste deelvraag is “Welke voor- en nadelen levert sociale cohesie op?” De deelvraag die hierop volgt is “Wat zegt wetenschappelijke literatuur over de invloed van stedenbouwkundige instrumenten op sociale cohesie?” En de laatste deelvraag is “Wat ervaren bewoners van stedenbouwkundige instrumenten die sociale cohesie versterken?”

Om de hoofdvraag en deze deelvragen te beantwoorden zijn er gegevens uit wetenschappelijke literatuur gebruikt en is er een dataverzameling uitgevoerd met kwalitatieve interviews.

Overeenkomsten tussen wetenschappelijk literatuurgegevens en interviewgegevens vormen het antwoord op de hoofdvraag.

In hoofdstuk 2 wordt beschreven hoe er vorm is gegeven aan dit onderzoek.

Vervolgens in hoofdstuk 3 wordt beschreven wat sociale cohesie inhoudt, waar sociale cohesie afhankelijk van is, welke voor- en nadelen sociale cohesie heeft, welke stedenbouwkundige instrumenten sociale cohesie bevorderen en welke stedenbouwkundige instrumenten sociale cohesie niet bevorderen. In hoofdstuk 4 wordt het veldonderzoek behandeld. Hier komen de verantwoording van de bezochte locaties, de ervaring van bewoners met de stedenbouwkundige instrumenten en stedenbouwkundige instrumenten die sociale cohesie niet bevorderen aan bod. Als afsluiting van hoofdstuk 4 worden de ervaringen met sociale cohesie van de beïnvloeders op de stedenbouw gepresenteerd. In hoofdstuk 5 worden afbeeldingen en korte toelichtingen weergegeven van instrumenten die verband houden met sociale cohesie. Hoofdstuk 6 behandelt de conclusie en discussie en wordt vervolgd door de aanbevelingen.

2. Methoden

Om te achterhalen welke instrumenten een stedenbouwkundige kan toepassen in een stadsontwerp om sociale cohesie te stimuleren is er literatuur- en veldonderzoek uitgevoerd.

De volgende deelvragen zijn beantwoord aan de hand van literatuuronderzoek: “Welke voor- en nadelen heeft sociale cohesie?” en “Wat zegt wetenschappelijke literatuur over de invloed van stedenbouwkundige instrumenten op sociale cohesie?” Om deze literatuurgegevens te vinden is er gebruikt gemaakt van Google Scholar waar de volgende zoektermen het meest zijn gebruikt ‘Sociale cohesie en stedenbouw’, ‘gebouwde omgeving en sociale cohesie’, ‘effecten sociale cohesie’.

Ook zijn experts geraadpleegd op het gebied van stedenbouw (ir. L. Bos) en sociale wetenschap (drs. B. Horjus). Zij gaven inzicht in de belangrijke discussie met betrekking tot stedenbouw en sociale cohesie. Bovendien wezen zij ons op relevante literatuur.

De deelvraag “Wat ervaren bewoners van stedenbouwkundige instrumenten die sociale cohesie versterken?” is beantwoord door middel van veldonderzoek waarbij kwalitatieve interviews zijn gehouden met bewoners van wijken waar stedenbouwkundigen ingrepen zijn gedaan met het oog op het versterken van sociale cohesie, gemeenteambtenaren van stedenbouw en twee projectontwikkelaars.

Bewoners zijn op vier verschillende locaties geïnterviewd met open en semigestructureerde vragen. De interviews hebben plaatsgevonden op straat, aan de voordeur of binnen in het huis van de bewoner. De meeste interviews duurden tien tot twintig minuten. In sommige gevallen duurde een interview meer dan een halfuur. De geïnterviewden waren van verschillende leeftijden.

Het interview bestaat uit vier onderdelen:

- Persoonlijke gegevens van bewoners zoals leeftijd, woonduur en samenstelling huishouden.
- Ervaringen met de buurt en/of wijk.
- Veiligheid en samenleving. Dit betreft hoe de veiligheid en betrokkenheid in de buurt door bewoners worden ervaren.
- Afsluiting waarbij ruimte is voor vragen en/of opmerkingen van de geïnterviewde.

Om genoeg kwalitatieve data te verzamelen zijn er op elke locatie minimaal tien interviews afgenomen. Voor het veldonderzoek zijn in totaal 47 bewoners geïnterviewd. Naast de uitgebreidere interviews zijn er nog per locatie verschillende bewoners kort ondervraagd, omdat niet iedereen de tijd had maar toch wel zijn of haar mening wilde geven.

Naast de beleving van de bewoners zijn er ook data verzameld onder diverse beïnvloeders van de ontwikkeling van nieuwe wijken. Drie ambtenaren van Gemeente Deventer en twee projectontwikkelaars geïnterviewd om beeld te krijgen over wat hun mening is over sociale cohesie en wat een eventuele aanpak is om deze te versterken. De interviewvragen zijn gebaseerd op indicatoren die naar voren kwamen uit wetenschappelijke literatuur.

3. Wetenschappelijke literatuur

3.1 Omschrijving sociale cohesie

In dit onderzoek wordt sociale cohesie gedefinieerd als: “de interne bindingskracht van een sociaal systeem” (Huygen & de Meere, 2008, p. 7). Sociale cohesie wordt gekenmerkt door groepsidentificatie en saamhorigheidsgevoelens, frequente en intensieve contacten tussen leden, veel onderling vertrouwen tussen dezen, gedeelde normen en waarden en participatie in het groepsleven.

Sociale cohesie en sociale contacten kunnen voorkomen op verschillende niveaus. Deze niveaus kunnen geïllustreerd worden door middel van een contactladder die afgeleid is van Kesselring (2013, p. 17). Hierbij kan een lagere trede een voorwaarde zijn om op een hoger niveau het contact aan te gaan.

Op het laagste niveau van de sociale cohesie ladder is er geen sociale cohesie.

Op de eerste trede is er sprake van publieke familiariteit: Je herkent relatief onbekende mensen in de omgeving. Een voorbeeld hiervan is het herkennen van een man die elke dag rond 8 uur 's ochtends langs jouw huis loopt om zijn hond uit te laten. Publieke familiariteit kan al vertrouwdheid met de buurt veroorzaken.

Op de tweede trede vindt ontmoeting plaats: mensen komen elkaar tegen. Een voorbeeld van ontmoeten is twee kinderen die elkaar tegenkomen bij een speelplek.

Op de derde trede gaan mensen met elkaar een gesprek aan. Een voorbeeld is dat twee buurvrouwen met elkaar praten over het nieuws.

Op trede vier gaan mensen die elkaar regelmatig spreken deel uitmaken van elkaars netwerk: een informele verbondenheid tussen verschillende individuen in een woonomgeving. Een kop koffie drinken met de buurman of met een buurjongen afspreken zijn voorbeelden van zo'n netwerk.

Op de vijfde trede is sprake van georganiseerde betrokkenheid in een buurt. Voorbeelden van gemeenschappen zijn buurtverenigingen, sportclubs, geloofsgemeenschappen en andere zelforganisaties.

Figuur 1 Sociale cohesie ladder (de Wilde de Ligny)

3.2 Voorwaarde voor sociale cohesie

Volgens meerdere onderzoeken is het ervaren van verbondenheid afhankelijk van overeenkomsten met anderen. Overeenkomsten in levensfase, hobby, opleiding, werk, sport, vrijetijdsbesteding, normen en waarden bevorderen de behoefte aan sociale contact (de Hart, 2002, pp. 61-62; de Kam, & Needham, 2003, p. 52; Vlaanderen, 2009, p. 88).

Völker en Verhoeff (1999, p. 45) stellen dat de tijd dat iemand in een buurt woont een belangrijke factor in de vorming van verbondenheid tussen buurtbewoners.

3.3 Voordelen sociale cohesie

In dit hoofdstuk wordt belicht welke invloed sociale cohesie heeft op welzijn van mensen.

3.3.1 Invloed van sociale cohesie op gezondheid

Sociale cohesie draagt bij aan een algemeen betere gezondheid (Huygen & de Meere, 2008, p. 12). De geestelijk gezondheid wordt mogelijk verbeterd door ontmoetingsplekken in een buurt. Op het moment dat 65-plussers meer sociaal betrokken zijn, zullen zij minder snel de dokter bezoeken en hebben zij ook minder hulp nodig in huishouding. Ook Wilkinson (2003, pp. 22-23) stelt dat goede sociale relaties bijdragen aan het beschermen van de gezondheid, waarbij hij de bescherming tegen hartziekten met name noemt.

Sociale cohesie zorgt voor minder eenzaamheid. De Vos (2018) beschrijft eenzaamheid als: “ (...) de afwezigheid van relaties waarin steun werd uitgewisseld, die het gevoel geven dat er anderen zijn waar je op kan rekenen, maar ook het gevoel dat jij iemand bent waar anderen op kunnen rekenen”. Amerikaans onderzoek van Cacioppo, Hawkley, Norman en Berntson, (2011) meldt dat minder eenzaamheid verband houdt met minder hart- en vaatproblemen, minder Alzheimer en cognitieve achteruitgang, minder dementie, minder depressie en minder verhoogde bloeddruk. Mensen zullen ook beter kunnen slapen en een beter immuunsysteem hebben bij minder eenzaamheid.

Op het moment dat men de eigen omgeving zowel veilig als positief beoordeelt, geeft dit aan dat men vertrouwen heeft in mensen in het algemeen. Dit zorgt ervoor dat mensen minder snel kampen met sociale stress en angst(stoornissen), waardoor mensen langer leven (de Vos, 2018).

Vlaanderen (2009) schrijft dat een gewenste woonsituatie positieve impact heeft op het geluksgevoel van mensen. Mensen voelen zich prettig in een groep van personen met dezelfde leefstijlen, normen en waarden. Vlaanderen neemt aan dat dit geluksgevoel van bewoners in een woondomein gestimuleerd wordt door het ervaren van sociale cohesie. “Woondomein is een woonomgeving waarin men samenleeft op basis van overeenkomsten, de omgeving heeft een herkenbare identiteit, soms collectieve voorzieningen met collectief beheer en een zekere mate van afscherming” (Vlaanderen, 2009, pp. 14-15). Wanneer mensen zich goed of gelukkig voelen, zullen ze genieten van meer gezonde levensjaren. (Jansen, Schuit, & van der Lucht, 2002, p. 49).

3.3.2 Invloed van sociale cohesie op veiligheid

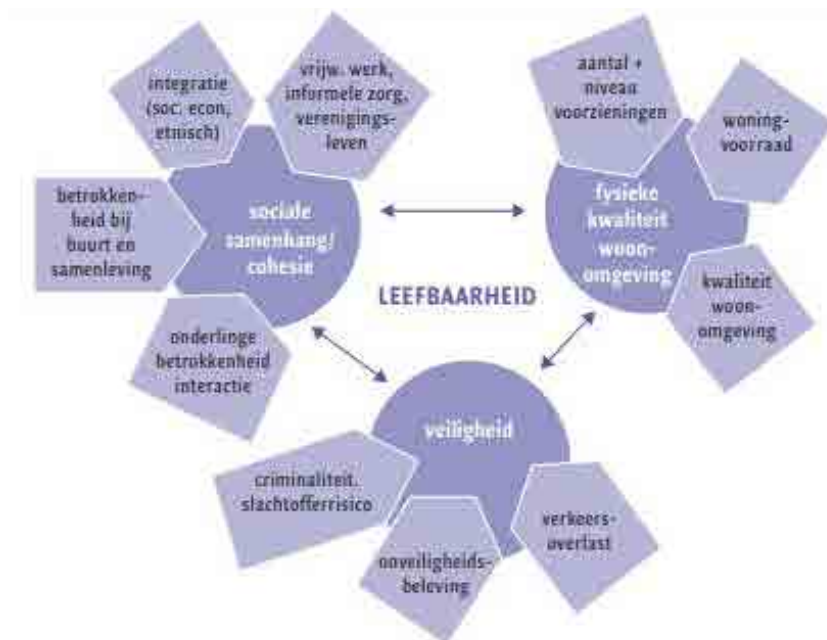
De Hart (2002, p. 19) toont aan dat hoge sociale cohesie in wijken en regio's verband houden met lagere niveaus van misdaad. Sociale controle in de publieke ruimte, deelname aan lokale activiteiten en een sterke organisatorische basis zorgen volgens de Hart voor minder misdaad. Ook Junger-Tas, Steketee en Moll (2008) wijzen meerder malen in hun onderzoek op de positieve rol van sociale controle op buurten en op criminaliteit. Ze concluderen uit hun onderzoek dat de invloed

van buurten op crimineel gedrag groot is en vaak onderschat wordt: “de buurt waarin kinderen opgroeien, [is] van veel grotere betekenis voor hun sociaal gedrag [...] dan we lange tijd hebben aangenomen [...] het effect is zo groot door het klimaat van normconformiteit dan wel van overlast en criminaliteit dat er heerst, en dat de ontwikkeling de ontwikkeling van een conformistische dan wel criminele levensstijl bevordert” (p.147).

Bursik en Grasmick (2002) stellen dat het hebben van vrienden en kennissen in de buurt ervoor zorgt dat mensen zich veiliger voelen. Volgens Huygen en de Meere (2008, p. 10) blijkt dat de kans om slachtoffer te worden van criminaliteit aanzienlijk kleiner is bij buurten met een sterke sociale cohesie, dan bij buurten met een matige sociale cohesie. Verder laten Huygen en de Meere zien dat sociale cohesie ervoor zorgt dat mensen sneller bereid zijn om aangifte te doen bij de politie.

3.3.3 Invloed van sociale cohesie op leefbaarheid

Leefbaarheid heeft volgens de Hart (2002, p. 27) drie verschillende aspecten (figuur 2): fysieke kwaliteit, sociale cohesie en veiligheid in de omgeving. Voorbeelden van fysieke kwaliteit zijn de kwaliteit van de woonomgeving, het aantal en het niveau van voorzieningen en woningvoorraad. Sociale cohesie gaat onder andere over buurtbetrokkenheid, integratie, informele zorg en interactie. Bij veiligheid kan er gedacht worden aan criminaliteit, onveiligheidsbeleving en verkeersoverlast.

Figuur 2 Verschillende elementen van leefbaarheid (de Hart, 2002)

Huygen en de Meere (2008, p. 10) stellen dat bewoners meer tevreden zijn over hun woonomgeving wanneer er sociale cohesie is. Ook geven Huygen en de Meere aan dat sociale cohesie positieve impact heeft op de participatie van bewoners in een samenwerkend beleid. Ze stellen dat de combinatie van sociale cohesie en informele sociale controle kan leiden tot meer zelfredzaamheid in een gemeenschap.

3.3.4 Bescherming tegen achterstand

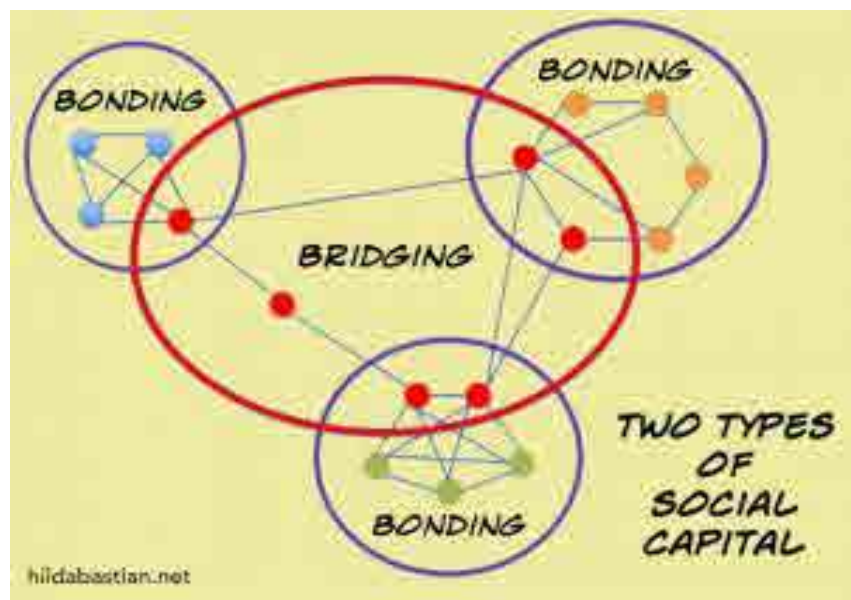
Op het moment dat jongeren meer binding hebben met de wijk, vermindert dit de kans op gedragsproblemen bij jongeren. Verder kan sociale cohesie achterstand bestrijden bij jongeren in het onderwijs, arbeidsmarkt en woningmarkt (Huygen & de Meere, 2008, p. 13). Mannen presteren beter op de arbeidsmarkt, wanneer zij een omvangrijk netwerk hebben van vrienden, kennissen en medeleden van verenigingen (Huygen & de Meere, 2008, p. 14).

3.4 Sociale exclusie, groepsdruk en sterke groepsbegrenzing

Een grote sociale cohesie heeft niet alleen positieve kanten. Zo stellen de Kamen Needham dat sociale cohesie binnen deelgroepen of deelgebieden goed is, behalve op het moment dat anderen zo worden uitgesloten in de wijk (de Kam & Needham, 2003, p. 19). De Hart sluit hierbij aan en stelt: "Naarmate netwerken dichter worden (meer interne sociale cohesie), verliezen ze aan openheid" (2002, p. 5). Verder stelt de Hart (2002, p. 5) dat een sterke groepssolidariteit mogelijk een negatieve impact heeft op het gemeenschappelijk welzijn. Er kan sprake zijn van sterke groepsdruk en sociale controle, waardoor mensen de indruk krijgen dat ze weinig vrijheid hebben en beperkt zijn in het maken van individuele keuzes. Grote binding aan het eigen sociale systeem, kan wantrouwen oproepen ten aanzien van buitenstaanders. Iets degelijks gebeurt bijvoorbeeld in sektes en criminele organisaties.

Figuur 3 illustreert hoe een te groot 'bonding social capital' (steun en hulp van mensen uit dezelfde sociale groep) in een sociaal systeem ten koste kan gaan van 'bridging social capital' (steun en hulp van mensen uit verschillende sociale groepen) (de Kam & Needham, 2003, p. 20), terwijl het vaak het overbruggend sociaal kapitaal is dat mensen nieuwe maatschappelijke ontwikkeling kan brengen (Kesselring, 2013). Door dichtere netwerken kunnen bewoners sociaal verplicht worden om overlast en misdaad van mensen binnen de eigen groep door de vingers te zien (Toenders, 2010, p. 109).

Figuur 3 Bonding and bridging (PLOS BLOGS, 2019)

3.5 Invloed stedenbouw op sociale cohesie

Dit hoofdstuk geeft de uitkomsten van een analyse van literatuur die het verband onderzoekt tussen de bebouwde omgeving en welzijn van mensen. De Kam en Needham (2003, p. 69) bevestigen dat er aanwijzingen zijn dat sociale cohesie bevordert wordt door de inrichting van de gebouwde omgeving. Ook de Visscher (2010) stelt dat de gebouwde omgeving de materiële basis is van het sociaal handelen van mensen in een gemeenschap.

We bespreken de invloed van groene ruimten, speelplekken voor kinderen, buurtvoorzieningen, de neighbourhood unit en kenmerken van woningen.

3.5.1 Groene ruimten

Stedelijke groene ruimten zijn gebieden met tuinen, parken, groene wegen, bomen, struiken, gras en andere vegetaties. Volgens Jennings en Bamkole (2019) hebben stedelijke groene ruimten positieve invloed op de fysieke activiteiten, sociale cohesie en stressvermindering bij bewoners van die ruimten.

Een onderzoeksprogramma van Nivel/Alterra toont aan dat mensen die in een groene omgeving wonen zich gezonder voelen en ook gezonder zijn dan mensen die in groenarme buurten wonen. Groen stimuleert jeugd om te gaan bewegen en te spelen. Ook zorgt groen voor sociale contacten en afname van stress. Wanneer een ziekenhuis zich in een groene omgeving bevindt, zullen de patiënten van dat ziekenhuis sneller genezen. Depressie wordt ook beïnvloed door de leefomgeving.

KPMG heeft berekend dat er jaarlijks 95 miljoen euro bespaard kan worden op ziektekosten voor mensen met depressie en angststoornissen als er tien procent meer groen in stedelijke gebieden komt. Daaraan toegevoegd is de kwaliteit van groen mogelijk belangrijker dan de kwantiteit van groen (Tillie, Meijdam, & Gout, 2013, p. 50).

Verder geeft Tillie e.a. (2013, p. 50) aan dat groene ruimten belangrijke instrumenten zijn voor de stedenbouw, omdat deze ruimten mensen zich gezonder laten voelen, beweging stimuleren, stress verminderen en sociale contacten bevorderen.

Een studie stelt dat stedelijke groene ruimten voor verbetering zorgen van de luchtkwaliteit. Door de schonere lucht wordt zowel de menselijke gezondheid als het welzijn positief beïnvloed (Hartig, Mitchell, de Vries, & Frumkin, 2014).

Door de aanwezigheid van groen worden mensen gestimuleerd om buiten te recreëren wat mogelijk de fysieke en mentale gezondheid bevordert. Deze voordelen zijn het grootst bij een hoge hoeveelheid aan fysieke activiteiten (E. Powell, E. Paluch, & Blair, 2010).

Onderzoek suggereert dat het ontstaan van sociale banden in de omgeving in grote mate afhangt van het informele contact dat plaatsvindt in gemeenschappelijke ruimtes in de buurt. Gras en bomen ondersteunen

het gebruik van gemeenschappelijke ruimten (Kuo, Sullivan, Levine Coley, & Brunson, 1998). Uit onderzoek blijkt dat oudere volkstuinders die in natuurlijke omgeving wonen meer contact hebben met vrienden en kennissen en daardoor zich minder eenzaam voelen (van den Berg, Winsum-Westra, de Vries, & van Dillen, 2010).

Nature and Health concludeert dat een natuurlijke omgeving zorgt voor een sneller en completer gezondheidsherstel (Hartig, Mitchell, de Vries, & Frumkin, 2014). Groen zou de ruimte kunnen geven om sneller te herstellen door bijvoorbeeld te wandelen en doordat groen voor een betere luchtkwaliteit zorgt. Volgens Jennings (2019) kan een open parkontwerp² recreatieve activiteiten aanmoedigen wat positieve invloed heeft op de sociale interactie tussen mensen.

Onderzoek toont aan dat bewoners die in huis wonen rondom bomen en gras, minder agressief gedrag vertonen en dat hun woningen minder snel geassocieerd worden met misdaad (Kuo & Sullivan, 2001). Branas (2011) suggereert dat meer openbaar groen zorgt voor minder geweeraanvallen en wanordelijk gedrag. Bomen in de openbare ruimte zijn geassocieerd met lagere criminaliteitscijfers, maar er is daarentegen een verband aangetoond tussen bomen op privéterrein en hogere criminaliteitscijfers. Donovan & Prestemon (2010) vermoeden dat bomen op privéterrein het moeilijker maken om sociale controle uit te oefenen.

Stadslandsbouw blijkt ook voor een betere gezondheid (Deelen & Dessing, 2016) te zorgen. Moestuineren kan voor een snellere stressvermindering zorgen dan een boek lezen (Tillie, Meijdam, & Gout, 2013, p. 50) en Sanders (2010, p. 4) zegt dat samen tuinieren en samen verantwoordelijkheid dragen voor de openbare ruimten, mensen elkaar verbindt. Kazmierczak (2013) geeft dat het belangrijk is dat stedelijke groene ruimten goed onderhouden worden om aantrekkelijke recreatieve voorzieningen te bieden. Op die manier is het mogelijk dat er gemakkelijk sociale banden ontstaan tussen mensen.

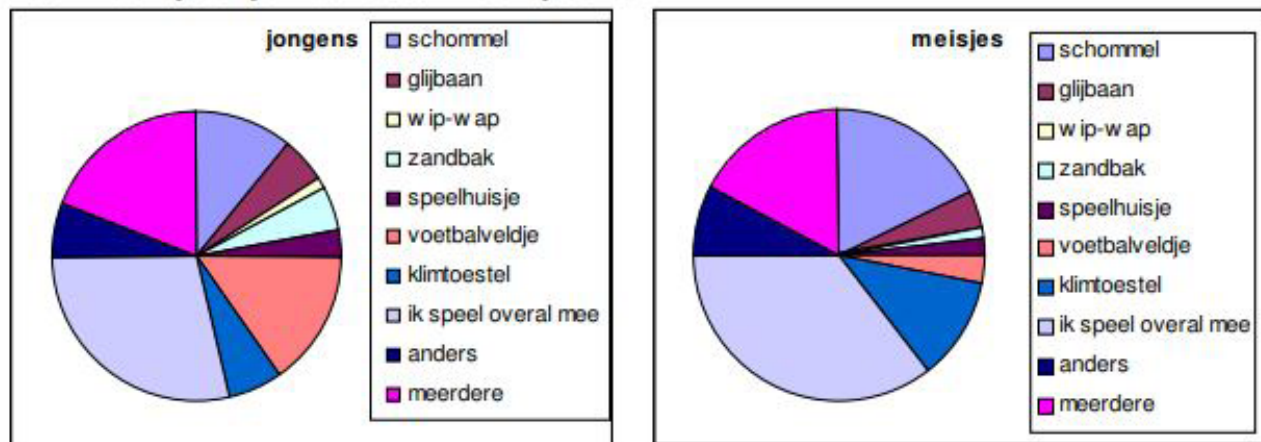
3.5.2 Speelplekken

Onderzoekers Bennet, Yiannakoulis, Williams en Kitchen (2012) stellen dat speeltuinen belangrijk zijn voor de sociale cohesie. Speeltuinen zijn namelijk ruimten die het mogelijk maken om interactie plaats te laten vinden tussen kinderen en tussen ouders. De Kleuver e.a. (2010) zeggen dat een speeltuin als een ontmoetingsplek wordt beschouwd door één derde van ouders en buurtbewoners.

3.5.3 Buurtvoorzieningen

Koedoot en De Haan (2005, p. 3) onderzochten sociale cohesie in de buurt Hoogstede-Klingelbeek. Zij constateerden dat een buurtvereniging een belangrijke rol speelt in deze buurt, omdat buurtverenigingen ontmoetingen en contacten tussen bewoners mogelijk maakt. Ook de Hart (2002, p. 42) zegt dat verenigingen belangrijk zijn voor sociale cohesie.

2 Een open parkontwerp is een parkgebied dat bijna leeg is, waardoor verschillende activiteiten mogelijk zijn.

Waarmee speel je het liefst in de speeltuin?

Figuur 4 Waarmee speel je het liefst in de speeltuin? (Speeltuin overleg Midden-Drenthe, 2009)

Verder concluderen Koedoot en De Haan dat collectieve plekken in de buurt een belangrijke voorwaarde voor de sociale interactie en het buurtleven. Voorbeelden hiervan zijn een geitenwei, een moestuin, een wijngaard, een Jeu de Boules baan en een trapveldje. Sanders (2010, p. 3) zegt dat bewoners behoefte hebben aan functionele ontmoetingsruimten, omdat daar publieke familiariteit kan worden opgebouwd. Voorbeelden die hij noemt van functionele ontmoetingsruimten zijn nabijgelegen kleine winkels zoals een broodjeszaak of een ijsboer.

Functionaliteiten combineren is een manier om aantrekkingskracht van ontmoetingsruimten te bevorderen. Een schoolplein of een kinderboerderij zijn voorbeelden hiervan. De Vos (2019) zegt dat ontmoetingsplekken sociaal isolement en wantrouwen bestrijden.

Ouwehand stelt dat er winkels op buurtniveau horen te zijn voor directe behoeften van bewoners. Een groenteboer, kapper en een bakker zijn voorbeelden hiervan. Ook dient er ruimte te zijn voor buurtbedrijven zoals een schoenmaker of een timmerman. Een café, een kleuterschool en een buurthuis completeren de voorzieningen op buurtniveau (Ouwehand, 2018).

3.5.4 De Neighbourhood Unit

Ouwehand (2018, p. 87) presenteert in zijn rapport de visie van Perry (1929) over de Neighbourhood Unit als buurteenheid. Volgens Perry zorgen speelplekken, scholen, kerken en winkelcentra voor verbindingen in een buurt.

Perry hanteert vier elementen die voor buurteenheid kunnen zorgen:

1. basisschool
2. parkjes en zitplaatsen
3. lokale winkels
4. het woonmilieu

Bij woonmilieu hoort omgevingskwaliteit, stratenplan, ruimtelijke vormgeving, gebouwen, enzovoort.

Hij behandelt zes principes om deze vier verschillende elementen bij elkaar te brengen in een “neighbourhood unit”:

1. “De grootte van de unit moet overeenkomen met het aantal woningen waarin zoveel huishoudens wonen dat daarmee genoeg kinderen aanwezig zijn voor een basisschool.
2. (Hoofd)verkeerswegen vormen de grens van de buurt aan alle zijden.
3. De buurt beschikt over voldoende parkjes en recreatieruimte om aan de eigen behoefte aan open ruimte te kunnen voldoen.
4. Centraal in de buurt is ruimte voor scholen en andere publieke voorzieningen, zoals kerken. In de scholen is ook ruimte voor onderwijs aan volwassenen en culturele activiteiten.
5. Aan de randen van de buurt liggen de lokale winkelvoorzieningen, bij voorkeur verkeersknooppunten en grenzend aan andere buurt.
6. Het interne verkeerssysteem is geproportioneerd op de intensiteit en ontmoedigt doorgaand verkeer”

De Hart (2002, p. 93) zegt dat een school een belangrijke rol speelt voor de sociale cohesie. Naast onderwijs, zorgen scholen ook voor de opvoeding en socialisatie bij kinderen. Volgens hem zijn scholen ontmoetingsplekken voor zowel kinderen als voor ouders.

Ouders kunnen makkelijk met elkaar in contact komen wanneer zij hun kinderen op loopafstand naar school brengen (de Kam & Needham, 2003, p. 34).

Figuur 5 Neighbourhood Unit van Perry (Perry, 1929)

Figuur 6 Woning met een Erker (NVM, 2019)

De Hart (2002, p. 222) schrijft het volgende: “ [...] een aantrekkelijke verschijningsvorm van de woningen (laagbouw, vooral in een ruime settingen) en veel eigen woningbezit kunnen leiden tot het vasthouden van bevolking, de basis voor lokale sociale cohesie”. In dat geval is de betrokkenheid met woning en wijk groot, met als gevolg dat mensen aandacht schenken aan eigen veiligheid in hun omgeving. Als conclusie schrijft hij dat aantrekkelijke verschijningsvormen zorgen voor bescherming tegen verval. Volgens de Hart zijn erkerwoningen een voorbeeld van een aantrekkelijke verschijningsvorm.

Mensen die een koopwoning hebben, hebben meer uitgebreide relaties in de buurt, zeggende de Kam en Needham (2003, p. 24).

3.5.5 Kenmerken van woningen

Keukens aan de straat- of galerijkant zorgen ervoor dat ouders hun kinderen op straat in de gaten kunnen houden. In dit geval zal de woonkamer aan de achterzijde plaats vinden waardoor bewoners privacy hebben in hun woonkamer (de Kam & Needham, 2003, p. 28). Kleinhans en Kruythoff (2002, p. 78) zeggen dat sommigen een gemeenschappelijke tuin en galerij waarderen als instrument om sociale cohesie te stimuleren.

De Kam en Needham (2003, p. 39) bevelen het volgende aan, zodat bewoners controle kunnen uitoefenen:

- “Situeer woningen zo veel mogelijk op het maaiveld.”
- “Zorg voor zicht vanuit woongebouwen op andere woongebouwen en de ertussen liggende ruimte. Daaraan kan het nodige gedaan worden door de situering onderling, het vermijden van omvangrijke stroken of plukken zicht belemmerend groen. Ook het architectonisch ontwerp van de gevelwand is in dit opzicht van belang, bijvoorbeeld het aanbrengen van erkers, verspringingen en dergelijke.”
- “Probeer door stedenbouwkundige maatregelen te voorkomen dat daders überhaupt de buurt ingaan. Die functie kan vervuld worden door doorgaande (spoor)wegen, waterpartijen en dergelijke.”
- “Vermijd bouwtypen waarbij een of meer benaderbare zijden gehaal aan het zicht onttrokken zijn.”

De Kam en Needham (2003, p. 40) schrijven het volgende bij het ontwerpen met oog op sociale cohesie:

- “Het ontwerp van de woning biedt herkenbaarheid en ‘place-identity¹’”
- “Het stedenbouwkundig ontwerp nodigt zorgvuldig gedrag uit”
- “Het stedenbouwkundig ontwerp roept veiligheidsgevoelens op”
- “Het stedenbouwkundig ontwerp voorkomt dat te grote wijken met alleen goedkopere woningen ontstaan, waardoor bewoners op te grote afstand van andere woonmilieus en voorzieningen terecht komen”

1. ‘place-identity’ betreft de unieke betekenis van een plek voor bewoners en gebruikers.

3.6 Wat sociale cohesie niet stimuleert

Hoogbouw bezorgt mogelijk voor een negatief imago. Gezinnen met kinderen hebben hier vooral last van, want zij missen bijvoorbeeld het contact met het grondvlak, wat kan leiden tot eenzaamheidsgevoelens. Volgens onderzoek voelen bewoners in hoogbouw zich vaak geïsoleerd en ontevreden. (Peeperkorn - van Donselaar, 1990, p. 57; van Ginkel & Deben, 2002, p. 20).

Matige kwaliteit van woningen zorgen voor minder belangstelling en een kortere woontijd, met als gevolg dat er minder bindingen ontstaan tussen bewoners (van Ginkel & Deben, 2002, p. 28).

Etnische heterogeniteit kan een barrière zijn voor ontwikkeling van een gemeenschap, omdat de verleiding zich vooral binnen de eigen groepen begeeft (de Hart, 2002, p. 13).

De Hart (2002, p. 233) is verondersteld dat veel alleenstaanden, veel vertrekkers, veel personen met een migratieachtergrond en fysieke verloedering in een wijk geassocieerd wordt met lagere sociale cohesie en een relatief hoge mate van onveiligheid.

Figuur 7, Hoogbouw (Stichting Rotterdam Woont, 2019)

4. Veldonderzoek

In dit hoofdstuk wordt het veldonderzoek beschreven met als onderzoeksvraag of bewoners sociale cohesie ervaren door bepaalde stedenbouwkundige instrumenten. Daarnaast wordt onderzocht wat de ervaringen zijn beïnvloeders van stedenbouw met sociale cohesie om zo beeld te krijgen of sociale cohesie wordt opgenomen in het werkveld.

4.1 Verantwoording locaties veldonderzoek

Voor het interviewen met bewoners zijn vier wijken bezocht die door Luc Bos Stedenbouwkundigen zijn ontworpen. Er zijn kenmerken opgesteld om de verschillen aan te duiden van deze wijken: jaar van realisatie, omvang, aantal woningen en soort buurt. Deze kenmerken zijn weergegeven in de onderstaande tabel:

	Jaar van realisatie	Omvang	Aantal woningen	Soort buurt
Osseveld-Oost	1996-2005	98 ha.	2100	Stedelijk
De Hoven	2005-2007	22 ha.	773	Stedelijk
Bovenkamp II	2009-2019	7,3 ha.	165	Landelijk
Steenbrugge	2018-2020	15,2 ha.	403	Landelijk

Tabel 1. Gegevens van de locaties van het veldonderzoek

De kaarten van deze wijken, bijbehorende stadsplattegronden en uitgewerkte gegevens zijn in bijlage 3 opgenomen.

Figuur 8, De vier onderzochte wijken op dezelfde schaal weergegeven. (Koops)

4.2 Ervaringen van bewoners met de stedenbouwkundige instrumenten op sociale cohesie

4.2.1 Apeldoorn, Osseveld-Oost

Een aantal bewoners vertelden dat ze blij zijn met de opzet van de buurt, de hoeveelheid groen en met de plekken die autovrij zijn. De vraag “Waar ben je trots op in de buurt?” werd het meest door bewoners beantwoord met “op de rust”. Ze vertelden dat dit komt door de combinatie van veel groen en de overzichtelijke openbare ruimte. Door deze elementen gaan bewoners vaker naar buiten; vertelden een aantal mensen. Dit heeft tot gevolg dat bewoners elkaar herkennen in de openbare ruimte.

Bewoners meldden dat er ontmoetingsplekken zijn in de buurt. Hier komt men elkaar regelmatig tegen. In de wijk zijn verschillende hofjes ontworpen. De bewoners vertelden dat ze deze hofjes als prettig ervaren. Ze kennen hun burens door de ontmoetingen in het hofje; tevens zijn er speelplekken waar kinderen en ouderen elkaar ontmoeten. De geïnterviewde kinderen hebben buurtvriendjes en -vriendinnetjes die elkaar kennen van het buitenspelen.

De bewoners van de hoven gaven aan dat ze elkaar ongeveer wekelijks spreken. De meeste bewoners spreken elkaar gemiddeld minimaal drie keer per week. Een andere ontmoetingsplek die positief wordt ervaren is de brede stoep. Door de breedte van 3,50 meter kunnen kinderen op de stoep spelen. Daarnaast kunnen fietsers door de breedte een stop maken op de stoep om een praatje te praten met een voetganger. Naast een ontmoetingsplaats en een plek voor een gesprek heeft een hofje ook nog een andere functie. Sommige bewoners geven aan dat ze een hechte band hebben met hun burens. Ook gaven ze aan dat ze veel weten over hun burens: zoals of en wanneer iemand thuis is of waar iemand werkt. Een aantal bewoners hebben ook sleutels van elkaar en gingen regelmatig met elkaar afspreken. In één van de hofjes hebben bewoners zelf een picknicktafel geplaatst. Er zijn ook een aantal ouders die vertellen dat hun kind vriendjes heeft van de basisschool.

Bewoners geven aan dat ze één of meerdere keren hebben meegedaan aan een buurtactiviteit, zoals een buurtbarbecue of een buurtfeest. Sommigen vertellen dat ze zich verantwoordelijk voelen voor de buurt. Zo zei een oudere man dat hij maandelijks het groen van de Waterkamer onderhoudt.

Iedereen heeft de sleutel van mijn woning mocht er iets met mij gebeuren.

Bewoner van Osseveld-Oost

Figuur 9, Speelplek, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 10, Hofje, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

Als er hier geen brede stoep was had ik mijn kind hier niet laten spelen, dan was ik niet voor het huis geweest en hadden wij elkaar nooit gesproken.

Bewoner van De Hoven

Waar ik echt trots op ben is de sterke sociale cohesie.

Bewoner van De Hoven

Een zieke man wordt wel eens door de burens naar het ziekenhuis gebracht. Deze man vertelt dat bewoners van het hofje bij elkaar hulp of advies vragen. Een aantal bewoners geeft ook dat ze niet tevreden zijn omdat het hofje met de achtertuin grenst aan de openbare ruimte. Omdat op de erfgrans hoge schuttingen zijn geplaatst. Een oudere man, die al tientallen jaren in deze buurt woont, geeft aan dat hij er zelden iemand door dit deel van de openbare ruimte loopt.

4.2.2 Zwolle, de Hoven

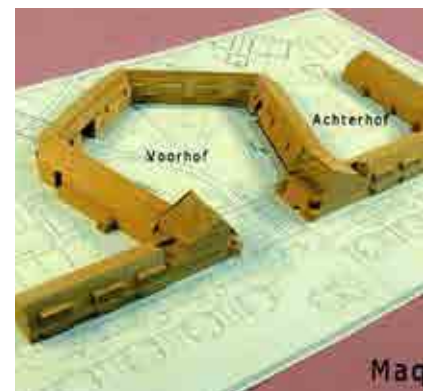
Veel bewoners zijn het er over eens dat er veel groen is in De Hoven. Er wordt verteld door bewoners dat het groen hen uitnodigt om naar buiten te gaan. Op de vraag “Hoe beoordeel je de openbare ruimte in het algemeen?” antwoorden de meeste bewoners positief. Dat komt volgens hen door de hoeveelheid groen en door de vele speelplekken.

“Door de speelplek ken ik de ouders van mijn dochters vriendjes”, zei een moeder. Ook in de Hoven vertellen bewoners dat ouders en kinderen elkaar ontmoeten in de speeltuinen. Een ouder echtpaar vertelt dat door de vele speelplekken binnen de wijk ze vaak de kleinkinderen op bezoek hebben. Een moeder vertelt dat ze haar kind voor het huis durft te laten spelen door de brede stoep. Ze vertelt dat ze een veilig gevoel heeft, omdat de auto's op grotere afstand van haar woning rijden. Ook vindt ze dat ze door de brede stoep regelmatig in de voortuin zit en een praatje maakt met een buurtbewoner die op straat loopt.

“In de Meanderhof kent iedereen elkaar”, vertellen enkele bewoners van de Meanderhof, die een gemeenschappelijke tuin met elkaar delen. Een bewoner geeft aan dat ze iedereen in het hofje bij naam kent. Uit ervaringen van deze bewoners vindt er intensief sociale interactie plaats tussen bewoners. Zo wordt er maandelijks een groendag gehouden voor de gemeenschappelijke tuin van de bewoners en vinden er regelmatig activiteiten plaats in het buurthuis; zoals een filmavond of een pizzadag. Bij de pizzadag worden er pizza's zelf gemaakt en gegeten. Bewoners vertellen dat door deze buurtactiviteiten de buurtbewoners elkaar goed kennen.

Figuur 11, Brede stoep, de Hoven (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 12, Het Meanderhof, de Hoven (Het Meanderhof, 2019)

Bewoners aan de hofjes vertellen dat het hofje en de straten over het algemeen schoon zijn, doordat de buurtbewoners elkaar kennen. “We laten hier de buurt schoon achter”, vertelt een buurtbewoner van de Meanderhof.

Volgens meerdere bewoners hebben speelplekken als functie dat kinderen elkaar kunnen ontmoeten. De ouders hebben voor de kinderen verschillende buurtactiviteiten georganiseerd. Een bewoner zegt dat er wel eens een “pannenkoekendag” georganiseerd wordt door de buurtbewoners. Door de speelplekken ontstaat er een netwerk tussen de ouders van de spelende kinderen in De Hoven.

Figuur 13, Gemeenschappelijke tuin, de Hoven (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 14, Gemeenschappelijke tuin, de Hoven (Visser & de Wilde de Ligny)

Bewoners van de Meanderhof hebben een gemeenschappelijke tuin. Direct grenzend aan de woning is een groene ruimte met kunstwerken, zitplekken, planten en paadjes. Maandelijks wordt een groendag gehouden voor onderhoud. Tijdens de groendag bespreken de bewoners met elkaar wat er in de tuin anders kan, zoals een nieuw pad of andere planten. Deze gemeenschappelijke tuin is een stimulans voor een hechte gemeenschap. Er wordt verteld dat de gemeenschappelijke achtertuin een veilig gevoel geeft waar iedereen op zijn gemak is.

Eigenlijk heb ik een hekel aan tuinen, maar omdat we het samen doen vind ik het niet erg.

Bewoner van De Hoven

Ook is er een buurthuis dat de mogelijkheid biedt om te ontmoeten. Het buurthuis van de Meanderhof wordt regelmatig gebruikt voor filmavonden, speelruimte en als besprekingsruimte. Een bewoner van de Meanderhof laat weten het belangrijk te vinden dat bewoners elkaar ontmoeten voordat de woningen worden opgeleverd.

Ik krijg een rustig gevoel van het weiland.

Bewoner van Bovenkamp II

4.2.3 Heerde, Bovenkamp II

De bewoners vertellen dat ze vaak buiten te vinden zijn, omdat er veel groen in de buurt is. Ouders vertellen dat de hofjes, de overzichtelijke openbare ruimte, de brede stoepen en ruime groenvoorzieningen ervoor zorgen dat kinderen vaak buiten spelen. Deze ontwerpelementen zorgen voor opbouw van publieke familiariteit. Bovenkamp II heeft in het hart de grootste groenvoorziening van de buurt, namelijk de Brink. Bewoners vertellen dat in de Brink veel kinderen en ouders te zien zijn. Dwars door de Brink loopt een fietspad, waardoor de Brink als levendig wordt ervaren. Verder zorgt het fietspad voor een scheiding door Bovenkamp II. Bewoners melden dat door het fietspad er vaak mensen zijn op de Brink; deze plek wordt als veilig ervaren. Vanuit de ervaringen van bewoners is de Brink, in combinatie met het fietspad en de speelplaats, de plek om elkaar te ontmoeten.

In Bovenkamp II zijn twee verschillende hofjes te vinden, genaamd: Op Het Veld en Ten Vonder. Bewoners van het grootste hofje, Op Het Veld, hebben een ander soort contact met elkaar dan het kleinere hofje Ten Vonder. De meeste bewoners van dit hofje zijn starters met kinderen. Anders dan het hofje Ten Vonder is in dit hofje is de ruimte door bewoners ingericht met bankjes, planten en beelden. Ouders van het hofje “Op Het Veld” hebben veel contact met de andere ouders van hetzelfde hofje waarvan hun kinderen met elkaar spelen. Er zijn verschillende activiteiten in het hofje “Op Het Veld” geweest. De bewoners van Op Het Veld vormen een sterk sociaal netwerk.

Figuur 15, De Brink Bovenkamp II (Visser & de Wilde de Ligny)

Ten Vonder is het kleinste hofje en er wonen relatief weinig kinderen. De gemeenschappelijke parkeerplaats aan de achterzijde van de hofjes bevordert de ontmoeting van de bewoners uit één van deze rij woningen. De bewoners hiervan melden dat ze elkaar helpen met de achtertuinen toen de woningen net waren opgeleverd. Deze behulpzaamheid heeft ervoor gezorgd dat deze bewoners elkaar goed kennen.

Bewoners vertellen dat niet alles even goed uitpakt, want doordat elke rijtjeswoning een eigen parkeerhof heeft is er een scheiding ontstaan in het hofje. Bewoners vertellen dat ze minder vaak de overburen spreken, omdat ze elkaar niet kunnen ontmoeten bij het parkeerhofje. De bewoners die het parkeerhofje met elkaar deelden, spreken elkaar wel regelmatig.

Figuur 16 Hofje Op het Veld, Bovenkamp II (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 17 Parkeerhof, Bovenkamp II (Visser & de Wilde de Ligny)

4.2.4 Deventer, Steenbrugge

Steenbrugge Dorp is op moment van de interviews, 20 april 2019, voor de helft gerealiseerd. De geïnterviewden wonen er niet langer dan één jaar. Bewoners vertellen dat de bewoners van één bouwfase met elkaar contact hebben. Dit contact is relatief intensief en gaat gedeeltelijk per buurt- whatsapp. Het contact tussen bewoners begon al voor de oplevering van woningen. Omdat de buurtbewoners elkaar al voor de oplevering hebben gezien, zullen de bewoners na de oplevering elkaar sneller in de openbare ruimte herkennen en spreken. Steenbrugge kent meerdere gebouwen met namen op gevels die afgeleid zijn van het narratieve verhaal van Steenbrugge. Deze gebouwen worden door bewoners gezien als herkenningspunt. Een oudere man vertelt dat andere buurtbewoners het mooi vinden dat gebouwen namen hebben. De man geeft aan dat hij daar met een vriend had afgesproken, omdat deze vriend de buurt minder goed kent. De meneer had afgesproken bij één van deze herkenningspunten, namelijk De Heuvel (figuur 18).

Ik heb afgesproken om een vriend op te halen bij De Heuvel.

Bewoner van Steenbrugge

Figuur 18 De Heuvel, Steenbrugge (Visser & de Wilde de Ligny)

Geïnterviewde bewoners vertellen dat er ontmoetingen plaatsvinden in de openbare ruimte, zoals de parkeerhoven. Een aantal bewoners geven aan dat kinderen vaak spelen op de parkeerhoven en dat ouders die terugkomen van het werk even met elkaar in gesprek gaan. Bewoners aan de Arend Keldermanstraat vertellen dat door de brede stoep en het uitzicht naar het groen er veel mensen op straat te vinden zijn. De straat wordt hier als veilig en prettig ervaren. Er zijn echter nog wel twijfels over de veiligheid, omdat mensen regelmatig hard rijden in Steenbrugge.

Figuur 19 Het Hofje, Steenbrugge
(Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 20 Parkeerhof, Steenbrugge
(Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 21 Brede stoep, Steenbrugge
(Visser & de Wilde de Ligny)

4.2.5 Samenvattend interviews: sociale cohesie bevorderende aspecten

Groen

- Meerdere bewoners geven aan het groen als prettig te ervaren en dat dit hen stimuleert om naar buiten te gaan (Osseveld-Oost, De Hoven en Bovenkamp II).
- Meerdere bewoners vertellen dat door de combinatie van groen en een overzichtelijke openbare ruimte er rust in de buurt is (Osseveld-Oost).
- Bewoners die aan de hofjes wonen vertellen dat ze de andere bewoners aan het hofje beter kennen dan wanneer ze niet aan een hofje zouden wonen (Osseveld-Oost, De Hoven en Bovenkamp II)

Hofje

- Verschillende bewoners aan de hofjes vertellen dat ze bij de andere bewoners voor advies kunnen aankloppen of voor andersoortige hulp. (Osseveld-Oost en de Hoven)
- Een bewoner geeft aan dat hij zich verantwoordelijk voelt voor het hofje waar hij in woont en voor het welzijn van de bewoners (Osseveld-Oost).

Speelplekken

- Ouders van kinderen melden dat ze door de vele speelplekken veelbuiten zijn en andere kinderen ontmoeten (Osseveld-Oost, DeHoven en Bovenkamp II).
- Doordat kinderen elkaar ontmoeten bij het spelen, ontmoeten deouders van die kinderen elkaar ook (Osseveld-Oost, De Hoven en Bovenkamp II).

Oudere bewoners vertellen dat door de vele speelplekken ze vaker de kleinkinderen op bezoek hebben (De Hoven).

Contact

- Bewoners van verschillende locaties vertellen dat ze elkaar goed kennen doordat er buurtactiviteiten plaatsvinden (De Hoven).
- Meerderen bewoners vertellen dat de hulp aan elkaar voor de oplevering van de woningen er al sterke sociale banden tussen de bewoners ontstaan (De Hoven, Bovenkamp II en Steenbrugge).
- Bewoners vertellen doordat er veel mensen elkaar kennen de straten schoon zijn (De Hoven).

Gemeenschappelijke tuin

- De Meanderhof heeft een gemeenschappelijke tuin en wordt maandelijks onderhouden door de bewoners op de zogeheten groendag. Op deze wijze ontstaat er sociale interactie tussen deze bewoners. Tijdens de groendag wordt er ook besproken wat er in de gemeenschappelijke tuin wordt geplant of wordt er een ander paadje aangelegd (De Hoven).
- Bewoners die aan de gemeenschappelijke achtertuin wonen melden dat ze zich op hun gemak en veilig voelen door de gemeenschappelijke ruimte (De Hoven).

Straatbeeld

- Het wordt als prettig ervaren wanneer auto's buiten het zicht staan, omdat dit rust uitstraalt volgens bewoners (Osseveld-Oost).
- Bewoners vertellen dat de brede stoep prettig is. Door de grotere afstand tussen de woning en de straat, voelen mensen zich veilig. Ook melden ze dat de stoep een frequente ontmoetingsplaats is voor bewoners (Osseveld-Oost, De Hoven en Bovenkamp II).
- Bewoners van Bovenkamp II meldden dat een fietspad door de openbare ruimte prettig is. Op deze manier is er vaak iemand aanwezig en wordt de openbare ruimte als veilig ervaren (Bovenkamp II).

Herkenningpunten

- Meerdere bewoners vertellen dat de namen op de gevels als prettig ervaren wordt ervaren, omdat deze worden gebruikt als herkenningpunten. Deze punten geven aan waar de bewoners zijn (Steenbrugge).

4.3 Wat sociale cohesie niet stimuleert volgens bewoners

Uit het veldonderzoek is gebleken dat sommige stedenbouwkundige instrumenten sociale cohesie afremmen. Deze instrumenten zijn opgenomen vanuit de ervaringen van bewoners.

4.3.1 Appartementen

Uit ons veldonderzoek in Zwolle De Hoven is gebleken dat mensen die in een appartement wonen rondom grondgebonden woningen, minder snel betrokken zijn bij de bewoners van die grondgebonden woningen, zie figuur 22. Een bewoner die vanaf het begin in de Meanderhof woont, meldt dat bewoners van deze appartementen minder snel het initiatief nemen om contact aan te gaan met de buurtbewoners.

Figuur 22 Appartementen Meanderhof, De Hoven (Visser & de Wilde de Ligny, Koops)

4.3.2 Eén hofje met twee parkeerhoven

Volgens de bewoners van de hof “Ten Vonder” vindt er weinig sociale interactie plaats in hun hof. Ze melden dat de twee aparte parkeerhoven negatieve invloed heeft op de mogelijkheid en frequentie van ontmoeten van de overburen. “Er is een scheiding ontstaan”, zegt één van de bewoners.

“Er gebeurt weinig in dit hofje”, vertelden drie andere bewoners.

Figuur 23 Parkeerhoven Bovenkamp II (Visser & de Wilde de Ligny, Koops)

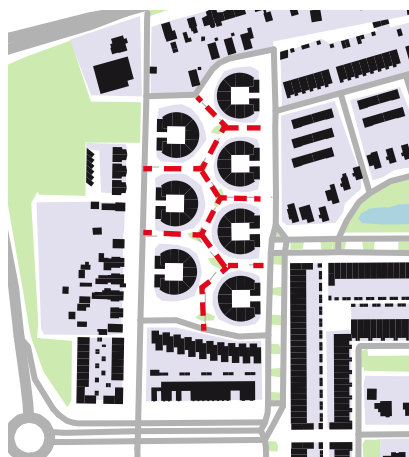
- Betr. parkeerhoven
- Bebouwing
- Privé eigendom
- Openbaar groen
- Water

4.3.3 Een hofje met weinig kinderen

In hetzelfde hofje, Ten Vonder, wonen weinig kinderen. Dit wordt door de bewoners genoemd als één van de mogelijke oorzaken van de minimale sociale interactie tussen de bewoners in dit hofje. Er is hier een probleem van eenzijdige leeftijdsgroep.

4.3.4 Weinig sociale cohesie achterkant woningen

Bewoners uit Osseveld-Oost die wonen aan de Vosweide vertellen dat ze niet tevreden zijn over het pad bij de achtertuinen van de woningen aan de hofjes. Het idee van dit openbare pad was dat het zou dienen als ontmoetingsplaats voor de bewoners van deze woningen. Bewoners vertellen dat in de praktijk dit pad niet gebuikt wordt. De achtertuinen hebben allemaal hoge schuttingen of heggen, waardoor er geen contact is tussen bewoners vanuit de achtertuinen. Bewoners vertellen ook dat hierdoor het pad weinig wordt gebruikt en als onveilig wordt ervaren. Ouders lieten weten dat zij hun kinderen hier niet snel laten spelen vanwege het slechte zicht op deze openbare ruimte.

Figuur 24 Hoge erfafscheiding Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny, Koops)

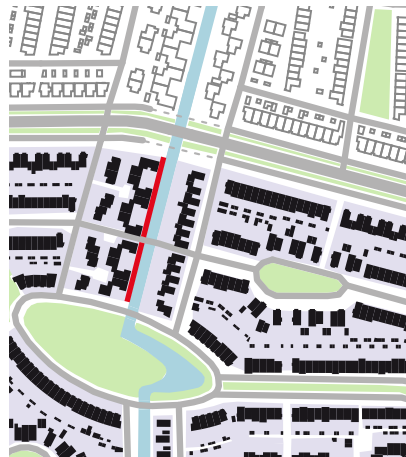
- Betr. pad
- Fotopunt
- Bebouwing
- Privé eigendom
- Openbaar groen
- Water

4.3.5 Te veel verharding

Een bewoner uit De Hoven vertelt dat hij de loopstraat achter zijn huis niet prettig vindt. “Er zijn alleen maar stenen muren van achtertuinen te zien en er is ook weinig groen”, zei de man. De man voegde daaraan toe dat de straat vaak leeg is en er weinig kinderen spelen. Ook zei hij dat bewoners deze straat mijden.

Figuur 25 Versteende kade, de Hoven (Visser & de Wilde de Ligny, Koops)

- Betreffend pad
- Fotopunt
- Bebouwing
- Privé eigendom
- Openbaar groen
- Water

4.4 Wat beïnvloeders op de stedenbouw zeggen over sociale cohesie

Er zijn interviews gehouden met drie gemeenteambtenaren en twee projectontwikkelaars.

4.4.1 Gemeente: projectmanager, stedenbouwkundige en adviseur Wonen

Kunnen jullie voordelen opnoemen van een sterke sociale cohesie in een woonbuurt?

Mensen kunnen zich veilig voelen in hun buurt en er is minder sprake van eenzaamheid. Verder zullen mensen zich snel thuis voelen in hun omgeving waar sociale cohesie is. Ook is er sprake van verbondenheid tussen mensen onderling, het groepsgevoel. Verder gaan mensen met elkaar samen naar buiten voor bijvoorbeeld een praatje of een wandeling.

Nemen jullie het begrip sociale cohesie op in het stedenbouwkundig programma van eisen?

Het woord sociale cohesie staat niet letterlijk beschreven in het stedenbouwkundig programma van eisen. Er is wel een sterk oog op de sociale duurzaamheid. Sociale cohesie speelt wel altijd een grote rol bij de opstart procedures. Er wordt gedacht aan de openbare ruimte en ontmoetingsplaatsen, ook is de flexibiliteit in het ontwerp. Dit wil zeggen dat er in de toekomst nog meer aangepast kan worden.

Wel denken we dat sociale cohesie niet alleen bereikt kan worden met een mooi stedenbouwkundig ontwerp, er komt altijd meer bij kijken. Wanneer een buurt gemaakt wordt zal er van tevoren al gebruikt worden

van participatie zodat toekomstige bewoners elkaar leren kennen. Ook is het een gemeentelijke taak om een buurtkrantje of buurt evenementen te organiseren. Dit kan in de toekomst worden overgenomen door de bewoners zelf. De gemeente kan deze taken niet altijd voortzetten, er komt een moment dat de bewoners zelf deze taken gaan overnemen.

Om een sterke sociale cohesie te realiseren is het belangrijk om veel voorzieningen voor kinderen te plaatsen. Wij denken dat kinderen belangrijk zijn voor een goede samenleving, omdat zij gemakkelijk contacten leggen. Niet alleen tussen de kinderen zelf maar ook tussen de ouders van de kinderen. Bij een kind maakt het niet wat voor een status het ander kind heeft, terwijl anderen sneller een oordeel zullen vormen.

Kinderen zijn de lijm van de samenleving.

Projectmanager gemeente

Zo ja, welke instrumenten gebruiken jullie om dit te meten? of Zo nee, waarom niet?

Tijdens de bouw wordt er gekeken of er aan het programma van eisen wordt voldaan, dit gebeurt met vergaderingen. Na afronding worden er wijkcontroles gehouden om te kijken of er iets misgaat. Dit gebeurt door de wijkmanagers. Dit kan gaan over matige sociale cohesie, maar bijvoorbeeld ook over afval overlast of vandalisme. De wijkmanagers zullen de wijk controleren of de wijk nog veilig aanvoelt. Daarnaast kunnen bewoners hun klachten bij de wijkmanager kwijt. Wijkmanagers zijn in dienst van de gemeente. Er zijn geen instrumenten om de hoeveelheid sociale cohesie te meten binnen de gemeente. Dit komt vooral omdat sociale cohesie niet bij elke bewoner hetzelfde zal verlopen. Met behulp van de wijkmanagers wordt wel meer duidelijk hoe de bewoners met elkaar om gaan.

Als jullie kijken naar jullie huidige projecten, zien jullie dan de voordelen om met oog op sociale cohesie een ontwerp te maken?

In een van onze huidige projecten zijn veel herkenningpunten aanwezig. Dit geeft een gevoel van gebondenheid en het idee om deze plaatsen schoon en ordelijk te houden. Wat wel minder is dat de woningen bij elkaar zijn geplaatst op basis van type woningen. Koopwoningen en huurwoningen zijn niet voldoende gemixt. Met als gevolg dat bewoners niet een totaal buurtgevoel krijgen. Er worden meerdere kleine buurtjes in de grote wijk gecreëerd. Verder is er bij ons huidige project een programma geweest voordat de woningen er stonden. Veel bewoners die er nu wonen hebben elkaar al ontmoet voor de oplevering van de woningen. Wij denken dat dit soort participatie voor de oplevering heel belangrijk is om een sterke sociale cohesie te creëren.

Zien jullie sociale cohesie bij een project als een baat of als een last?

Sociale cohesie wordt altijd gezien als baat bij het maken van een stedenbouwkundig plan. Dit komt omdat de bewoners de toekomst van de buurt bepalen en dat is belangrijk voor de gemeente. Er zal minder gemeentelijke investeringen nodig zijn in buurten met een sterke sociale cohesie, omdat deze buurten juist veel zelfinitiatief nemen.

Een goede samenleving begint al voor dat de huizen er staan.

Projectmanager Gemeente

Waarom als baat? of Waarom als last?

De gemeente is verantwoordelijk voor haar bewoners. Wij kennen de voordelen van een sterke sociale cohesie en passen deze ook toe, dit is om de leefkwaliteit van de bewoners te verbeteren. Als gemeente zijn we altijd aan het kijken wat voor een invloed iets heeft op het totale welzijn van de bewoners, een goede sociale cohesie hoort daar zeker bij.

Zien jullie de toekomstwaarde in van sociale cohesie?

Een sterke sociale cohesie heeft zeker een goede toekomstwaarde. Het gaat hier namelijk om het welzijn van de bewoners. Wanneer de bewoners mentaal en fysiek gezond zijn zullen ze daar voordeel van hebben. Zo is de straat schoner op plaatsen waar sociale cohesie een rol speelt, ook is er hier minder vandalisme en diefstal. Het zijn kleine verschillen maar de verschillen zijn er wel. Een ander voordeel is dat er minder burenruzies zijn. Dit zijn dingen die we horen van de wijkmanagers.

Kunnen jullie ons vertellen wat een stedenbouwkundige doet?

Een stedenbouwkundige heeft een grote en belangrijke taak. Zonder een standsontwerp is er geen locatie waar sociale cohesie kan afspelen. Als stedenbouwkundige moet je kunnen inschatten en bepalen waar en hoe er geleefd gaat worden, je moet de mogelijkheid bieden voor ontmoetingsplaatsen en speelvoorzieningen. Een stedenbouwkundige is niet alleen een ontwerper, maar is ook een onderzoeker. Ook praat een stedenbouwkundige met bewoners over wat zij graag willen zien in hun buurt.

4.4.2 Projectontwikkelaar 1

Hoe zou je het begrip sociale cohesie beschrijven?

Sociaal betekent verbonden zijn met elkaar. Cohesie betekent samenhang tussen verschillende groepen. Sociale cohesie betekent dus letterlijk de verbondenheid tussen verschillende groepen.

Wat doet een stedenbouwkundige volgens jou?

Een stedenbouwkundige vertaalt de wensen van de opdrachtgever naar een ontwerp en maakt daarbij gebruik van zijn creativiteit. Een stedenbouwkundige onderzoekt wat volgens hem het beste ontwerp is voor de bewoners.

Kunt u voordelen opnoemen van sociale cohesie?

De bewoners bepalen de toekomst van de buurt en met een sterkere sociale cohesie zal er een sterke verbondenheid zijn tussen deze bewoners. Een sterke sociale cohesie levert een goede toekomstwaarde en dus een plek op waar de gebruikers fijn wonen. Een van de doelen bij ons bureau is het maken van een wijk of buurt waar de gebruikers fijn kunnen leven.

Neemt u het begrip sociale cohesie op in plannen?

De term sociale cohesie komt niet zo letterlijk aan bod. Ik werk nu zelf 20 jaar bij hetzelfde bedrijf en ik heb opgemerkt dat sociale cohesie een term is die wij als gewoon ervaren. Wij zijn bij elk project aan het kijken

hoe het de toekomstige gebruiker zal beïnvloeden. Dit doen wij om als het ware reclame voor ons zelf te maken. Om een goede sociale cohesie te realiseren worden er aan verschillende dingen gedacht. Zo proberen we een goede diversiteit in het gebied te hebben. We willen graag dat verschillende soorten mensen (op basis inkomen, gedrag en dergelijke) met elkaar omgaan. Ook proberen we altijd veel voor kinderen te betekenen, want zij maken gemakkelijk met elkaar contact.

We willen trots zijn op het gebied dat we opleveren

Projectontwikkelaar 1

Welke instrumenten gebruiken jullie om sociale cohesie te meten?

We houden regelmatig enquêtes met bewoners om erachter te komen wat er in de buurt afspeelt. Verder loop ik wel eens door een buurt en kijk ik om mij heen en vraag ik bewoners wat hun mening is over de buurt. Als er een buurt is waar veel woningen te koop staan, is het mogelijk dat er iets mis is.

Wat is er in jullie huidige projecten aanwezig dat sociale cohesie mogelijk bevordert?

In een van onze huidige projecten zijn er verschillende langzaamverkeerroutes, deze geven herkenningspunten voor de bewoners. Ik vind wel dat de huurwoningen te luxe zijn gezien de grootte en het huurtarief van 710 euro. Huurwoningen horen naar mijn mening kleiner te zijn. Ik ben ervan overtuigd dat het stimulerend is voor sociale cohesie als huur- en koopwoningen door elkaar liggen. Echter zal in dat geval de waarde van koopwoningen dalen. Dit is mogelijk ook de reden geweest in dit project om woningen niet door elkaar te mixen.

Zien jullie sociale cohesie als baat of als last?

Bijna altijd als een baat. Wij als projectontwikkelaar zetten een buurt of wijk neer waar mensen in gaan leven. Het is aan ons de taak om het voor deze bewoners zo prettig mogelijk te maken. Tijdens de ontwikkeling is diversiteit een groot belang. Zoals in ons huidige project is het van belang dat er verschillende bevolkingsgroepen bij elkaar wonen. Als projectontwikkelaar willen we graag een gebied achterlaten dat goed werkt en als prettig ervaren wordt.

4.4.3 Projectontwikkelaar 2

Neemt u het begrip sociale cohesie op in uw plannen?

Het verschilt per plan of er rekening gehouden wordt met sociale cohesie. We kijken naar wat de opdrachtgever wil. Bij onze huidige projecten is er zeker oog voor sociale cohesie, omdat de gemeente hierom heeft gevraagd. We proberen altijd bewoners in te delen op basis van leefstijlgroepen. Leefstijlgroepen zijn gebaseerd op de achtergrond en de manier waarop bewoners leven. Wanneer we een project aannemen willen we graag ervoor zorgen dat de toekomstige bewoners in een goede omgeving wonen. Sociale cohesie heeft toekomstwaarde, omdat steeds meer mensen behoefte hebben aan contact. Het begrip sociale cohesie is niet een onderdeel dat letterlijk in ons programma vermeld staat. Het begrip sociale cohesie komen we wel tegen in plannen van bijvoorbeeld de stedenbouwkundige.

De woning is belangrijk, maar waar de woning staat is belangrijker.

Projectontwikkelaar 2

Welke instrumenten gebruiken jullie om sociale cohesie te meten?

Dat weet ik niet. Het lijkt mij moeilijk om sociale cohesie in waarden uit te drukken. Als we willen weten of sociale cohesie in orde is, nemen wij een kijkje door buurt of mensen goed met elkaar omgaan.

Wat is er in jullie huidige projecten aanwezig dat sociale cohesie mogelijk bevordert?

In onze huidige projecten zijn er verschillende elementen die de sociale cohesie bevorderen. In ons huidige project zijn zichtlijnen gemaakt die controle en veiligheid op straat mogelijk maken. Ook is er een grote variatie van het straatbeeld binnen de wijk, dan heb ik het over de verschillen in woningen en vormen. Om elke hoek kom je een verrassing tegen en ik denk dat dit helpt om mensen over de wijk te laten praten. Voor de rest is het moeilijk om wat te zeggen over een van onze huidige projecten, omdat het nog niet af is, maar de ingrediënten zijn er.

5. Compendium

Tijdens het onderzoek zijn notities en tekeningen gemaakt van stedenbouwkundige instrumenten die de sociale cohesie mogelijk versterken. De notities en tekeningen worden in dit hoofdstuk weergegevensamen met foto's uit het veldonderzoek. Het compendium bestaat uit verschillende stedenbouwkundige instrumenten die toegepast kunnen worden om de sociale cohesie te bevorderen. De instrumenten zijn gebaseerd op eigen waarnemingen en gegevens uit het onderzoek. Het compendium is opgedeeld in vijf verschillende onderdelen.

Deze onderdelen zijn gerangschikt naar schaalniveau.

- Stedenbouwkundige structuren, patronen en ruimtes
- Landschap en recreatie
- Beeldkwaliteit
- Overgang openbare ruimte naar privé
- Detaillering architectuur

5.1 Stedenbouwkundige structuren, patronen en ruimtes

5.1.1 Hofje

Het hofje zorgt voor hechte band tussen bewoners. De bewoners van een hofje hebben een grotere ontmoetingsfrequentie dan bewoners daarbuiten. De bewoners in het hofje hebben ook vaker gesprekken met elkaar. Uit veldonderzoek is gebleken deze bewoners zich prettig, veilig en thuis voelen in hun buurt. Het hofje kan op verschillende manieren worden toegepast. Zo kan een hofje een doodlopende straat zijn, maar ook een doorgang voor langzaam verkeer. De invloed van het Hofje op de sociale cohesie is positief. Bewoners hebben meer contacten met buurtbewoners en zullen gelukkig wonen.

Figuur 26 Op het Veld, Bovenkamp II (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 27 Vosweide, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 29 Het hofje, Steenbrugge (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 28 Waterlei, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

5.1.2 Parkeerhof

Een parkeerhof of achterstraat is een locatie ten behoeve van parkeren waar bewoners elkaar regelmatig ontmoeten tijdens het parkeren en het heen- en teruglopen naar de woning. Ook biedt een parkeerhof meer rust in de openbare ruimte van de straat, omdat er minder auto's voor de woningen staan en daar- door worden auto's minder dominant in het straatbeeld. Tenslotte geeft een parkeerhof flexibiliteit in het gebruik. Want op het moment dat een parkeerhof niet meer wordt gebruikt, kan dit stuk grond altijd nog veranderd worden in bijvoorbeeld een woonkavel, groentetuin of een grasveld. De invloed van een parkeerhof op de sociale cohesie is positief.

Figuur 31 Parkeerhof, Steenbrugge (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 32 Parkeerhof, Steenbrugge (Visser & de Wilde de Ligny)

5.2 Landschap en recreatie

5.2.1 Stedelijke groene ruimten

Een grasveld biedt gelegenheid tot recreatie. Uit veldonderzoek blijkt dat bewoners een grasveld als prettig ervaren en rustgevend ervaren. Ook vertelden de bewoners dat groen hen aanmoedigt om naar buiten te gaan om te recreëren.

Uit het veldonderzoek is ook gebleken dat groene ruimtes met een gebruiksfunctie mensen stimuleren om naar buiten te gaan. Ouwehand noemt twee voorbeelden van groen met gebruiksfuncties, namelijk een sportveld en schooltuin (Ouwehand, 2018).

Figuur 33 Akkerbergplein, de Hoven (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 34 Het Verlaat, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 35 Akkerbergplein, de Hoven (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 36 Veenhuizerweg, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

5.2.2 Speelplekken

Speelplekken zijn plekken waar kinderen met elkaar kunnen spelen. Deze plekken bieden ruimte voor ontmoetingen voor zowel kinderen als ouders. Bij het veldonderzoek geven ouders aan dat ze buurtbewoners kennen doordat hun kinderen vaak aanwezig zijn bij speelplekken. Het toepassen van verschillende speelplekken kan sociale cohesie stimuleren.

Figuur 37 Veenhuizerweg, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 38 De Brink, Bovenkamp II (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 39 De Stille Tuin, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 40 Hooilandstraat, de Hoven (Bos)

5.2.3 Gemeenschappelijke tuin

In het onderzoek is er een woonwijk onderzocht met een gemeenschappelijke tuin, de Meanderhof. Bewoners van de Meanderhof vertellen dat door gezamenlijke onderhoud van de tuin er hechte banden ontstaan tussen de bewoners. "Ik ken iedereen met wie ik de gemeenschappelijke tuin deel", vertellen een aantal bewoners van de Meanderhof. Een gemeenschappelijke tuin zal sociale cohesie stimuleren.

Figuur 41 Gemeenschappelijke tuin Meanderhof, de Hoven (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 42 Gemeenschappelijke tuin Meanderhof, de Hoven (Visser & de Wilde de Ligny)

5.2.4 Water

Water is evenals groen een natuurlijk element.

Mensen gaan sneller naar buiten om dat te beleven en ontmoeten daardoor ook andere mensen. Naast stimulans voor ontmoeting is water ook een natuurlijke barrière. Water kan een scheiding zijn in de wijk. Water heeft een positieve invloed op de sociale cohesie. Bewoners worden door aanwezigheid van water uitgenodigd om vaker naar buiten

Figuur 43 Zonnewende, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 44 Tabakslandstraat, de Hoven (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 45 Het Firmament, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 46 Ten Veldhuize, Bovenkamp II (Visser & de Wilde de Ligny)

5.3 Beeldkwaliteit

5.3.1 Variatie in vormgeving

Variatie in vormen draagt bij aan de belevingswaarde van de wijk, Omdat er op elk hoekje er wel iets nieuws te zien is. Uit de interviews blijkt dat variatie in vormgeving mensen uitnodigt om naar buiten te gaan, waardoor mensen elkaar kunnen ontmoeten.

Figuur 47 Johan Roebertsstraat, Steenbrugge (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 48 Lina Roetert Steenbruggenstraat, Steenbrugge (Visser & de Wilde de Ligny)

5.3.2 Herkenningpunten

Herkenningpunten geven bewoners een overzicht in de buurt. Een herkenningpunt is ook een plek om trots op te zijn. Herkenningpunten zorgen ervoor dat mensen elkaar kunnen afspreken: “Ik heb afgesproken met een vriend bij De Heuvel, want hij kent deze buurt niet zo goed”, zei een man uit Steenbrugge.

Figuur 49 Arend Keldermanstraat, Steenbrugge (Visser & de Wilde de Ligny)

5.4 Inrichting openbare ruimte

5.4.1 Zonnetegels

De zonnetegel in de brede stoep in Osseveld-Oost is een identiteit drager van het stedenbouwkundig thema “De Zonnetuin”. Deze tegels worden vaak door kinderen gekleurd met krijt. Dit draagt bij aan de leefbaarheid van de wijk.

Figuur 50 Zonnewende, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 51 Zonnewende, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

5.4.2 Brede stoep

Uit interviews blijkt dat bewoners een brede stoep als veilig ervaren, omdat de afstand tussen de rijweg en de woning groter is. Ouders vertellen dat zij hun kinderen daarom sneller buiten laten spelen. Daarnaast is tijdens veldonderzoek ontdekt dat fietsers soms een praatje houden met een voetganger op een brede stoep. En doordat er meer ruimte is op de stoep, gaan bewoners voor hun woning zitten en kunnen er ontmoetingen plaatsvinden in de openbare ruimte.

Figuur 52 Akkerbergstraat, de Hoven (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 53 De Ontvangst, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

5.4.3 Kunsttoepassing

Kunsttoepassingen in de openbare ruimte kunnen als oriëntatiepunt in de wijk werken. Daarnaast kan kunsttoepassing fungeren als een ontmoetingsplek met zitplekken. Hiermee worden ontmoetingen tussen mensen gestimuleerd. Een mooi voorbeeld hiervan is de kunsttoepassing in de hof "De Bron" in Osseveld-Oost.

Figuur 54 De Bron, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

5.4.4 Nutsvoorzieningen

Nutsvoorzieningen zijn verplicht in alle woonwijken. Uit het onderzoek blijkt dat nutsvoorzieningen niet aanprekend zijn en geen bijdrage leveren aan ontmoeten of recreëren. Deze voorzieningen kunnen als stedenbouwkundig instrument worden ingezet om wel een dergelijke bijdrage te leveren. Op deze manier worden de nutsvoorzieningen ingezet als elementen in de openbare ruimte met een functie voor

Figuur 55 De Hoven (L. Bos)

Figuur 56 Het Firmament, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 57 Tiendschuurstraat, de Hoven (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 58 Cornelis Doetspad, Steenbrugge (Visser & de Wilde de Ligny)

5.4.5 Zicht op de openbare ruimte

Zicht hebben op de openbare ruimte van een woning is manier om sociale controle uit te kunnen oefenen. Ook kunnen ouders vanuit hun huis kinderen in de gaten houden. Op die manier zullen ouders het sneller toestaan om hun kind buiten te laten spelen, waardoor kinderen vaker met elkaar sociale contact hebben.

Figuur 59 De Rozenhaag, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 60 Het Firmament, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

5.4.6 Niet-intentionele speeltoestellen

Tijdens het veldonderzoek zijn verschillende niet-intentionele speeltoestellen aangetroffen in Osseveld-Oost en in De Hoven. Zo spelen kinderen uit Osseveld-Oost bij het elektriciteitshuisje als tuinhuis met ontmoetingsplek. In De Hoven zijn er cirkels op een muur te zien waar kinderen mogelijk op moeten mikken bij een balspel. Op deze manier hebben kinderen met elkaar sociaal contact.

Figuur 61 Het Firmament, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 62 Kromakkerstraat, de Hoven (Visser & de Wilde de Ligny)

5.5 Overgang openbaar en privé

5.5.1 Tuinvenster

De overgang van de openbare ruimte naar de privéruimte is een grens die in elke wijk is te zien. Op deze grens worden in de openbare ruimte de invloeden van de bewoners zichtbaar voor de buurtbewoners. Hier kan er als stedenbouwkundig instrument worden ingezet op vensters (zie voorbeeld). Ook is het plaatsen van buurtbieb een mogelijkheid. Versierde tuinvensters geven blijk van een levendige woonwijk, omdat bewoners iets doen met hun omgeving. Ook een buurtbieb geeft deze indruk.

Figuur 63 Akkerbergstraat, de Hoven (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 64 Veenhuizerweg, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 65 Zonnewende, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 66 Zonnewende, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

5.6 Detaillering architectuur

5.6.1 Erkers

Een erker in een woning wordt door bewoners over het algemeen als aantrekkelijk ervaren. De erker heeft positieve invloed op de belevingswaarde van de openbare ruimte. Bewoners van zo'n woning zijn trots op hun huis. Dit draagt positief bij aan de hechting. Verblijven in de erker geeft het gevoel van buiten zijn. Een erker zorgt voor meer contact met buiten.

Figuur 67 Het Verlaat, Osseveld-Oost (Visser & de Wilde de Ligny)

5.6.2 Luifels

En luifel draagt bij aan de plaatsbepaling van ontmoeten en biedt bescherming tegen weersinvloeden. Hierdoor worden mensen uitgenodigd een praatje bij de voordeur te maken.

Figuur 68 Albert Johan Gerardsstraat, Steenbrugge (Visser & de Wilde de Ligny)

Figuur 69 Cornelis Doetstraat, Steenbrugge (Visser & de Wilde de Ligny)

6. Conclusie

6.1 Conclusie en discussie

In dit onderzoek is gezocht naar antwoord op de hoofdvraag: “Welke instrumenten kan een stedenbouwkundige toepassen om sociale cohesie te stimuleren?” Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden is er gezocht naar antwoorden op de deelvragen “Wat zijn de voor- en nadelen van sociale cohesie volgens wetenschappelijke literatuur?”, “Wat zegt wetenschappelijke literatuur over de invloed van stedenbouwkundige instrumenten op de sociale cohesie?” en “Wat ervaren de bewoners van het stedenbouwkundige instrumenten op het versterken van sociale cohesie?” Voor het beantwoorden van deze vragen is onderzoek uitgevoerd bestaande uit literatuuronderzoek en kwalitatief veldonderzoek waarbij de relatie tussen sociale cohesie en stedenbouw wordt verkend.

Uit literatuuronderzoek is gebleken dat sociale cohesie diverse voordelen biedt zoals langer gezond leven, minder hart- en vaatziekten, minder eenzaamheid en minder gedragsproblemen bij jongeren. Sociale cohesie heeft als schaduwkant dat er bij hoge sociale cohesie neiging is tot minder openheid van een sociaal systeem, het beperken van individuele keuzes en wantrouwen tegenover buitenstaanders.

In wetenschappelijke literatuur wordt gesteld dat stedenbouwkundige instrumenten invloed kunnen uitoefenen op sociale cohesie. Zo nodigen stedelijke groene ruimten mensen uit om buiten te recreëren en laten gemeenschappelijke ruimten mensen zich met elkaar verbinden. Verder kunnen open parkontwerpen ervoor zorgen dat verschillende sociale interacties kunnen ontstaan doordat er ruimte is voor allerlei diverse activiteiten. Speelplekken zijn ontmoetingsplekken voor zowel kinderen als voor ouders. Ook scholen zijn ontmoetingsplekken voor kinderen en ouders. Familiariteit kan worden versterkt door middel van functionele ontmoetingsruimten.

Eigen woningbezit draagt bij aan sociale cohesie. Het zorgt voor binding aan de woning en haar omgeving en leidt daarmee tot minder verhuisbewegingen, wat weer een positief effect heeft op sociale cohesie.

Uit de resultaten van het veldonderzoek is gebleken dat de bewoners wel de stedenbouwkundige instrumenten herkennen. Bewoners vertelden dat speelplekken voor kinderen belangrijk zijn, zoals een speeltuin of een grasveld, want daardoor kunnen kinderen buiten met elkaar samenspelen. Wanneer kinderen met elkaar contacten hebben, hebben hun ouders ook vaak contact met elkaar. Een aantal bewoners vertelden dat er hechte banden ontstaan binnen in een hofje. Verder vertelden bewoners dat een gemeenschappelijke ruimte voor verbinding zorgt met anderen die ook gebruik maken van deze ruimte. Hierbij lijkt het belangrijk te zijn dat men periodiek samen de ruimte onderhoudt en dingen bespreekt over de inrichting van deze ruimte. Ook gaven bewoners aan dat groen hen uitnodigt om naar buiten te gaan. Brede stoepen worden door bewoners als veilig en prettig ervaren.

Ook zijn er aanwijzingen dat de beïnvloeders op stedenbouw sociale cohesie onjuist of niet toepassen in het programma van eisen. Sociale cohesie wordt niet altijd genoemd in het programma van eisen.

Van bevindingen uit het literatuuronderzoek, krijgen we bevestiging in het veldonderzoek op de volgende onderwerpen:

- Stedelijke groene ruimten hebben positieve invloed op het welzijn van bewoners.
- Gemeenschappelijke ruimten verbinden de betrokken bewoners.
- Speelplekken zijn ontmoetingsplekken voor kinderen en ouders.
- Scholen zijn ontmoetingsplekken voor kinderen en ouders.
- Functionele ontmoetingsruimten zorgen voor opbouw van familiariteit.

Over validiteit en betrouwbaarheid kan het volgende worden gezegd:

- Vanwege beperkte middelen die ons ter beschikking stonden, is er gekozen voor een onderzoeksdesign dat niet een optimale betrouwbaarheid van de uitkomsten geeft. Hierdoor moeten de uitkomsten met voorzichtigheid geïnterpreteerd worden als indicaties.
- Zo is een beperking dat er alleen onderzoek is gedaan in wijken waarbij het uitgangspunt was om stedenbouwkundige instrumenten toe te passen die sociale cohesie zouden stimuleren. Hierdoor kan er met minder zekerheid worden vastgesteld of de gevonden processen ook werkzaam zijn in andere wijken.
- Het gegeven dat er belangrijkste uitkomsten in zowel het veld- als het literatuuronderzoek voor komen doet de waarschijnlijkheid toenemen dat er een betrouwbaar beeld van de werkelijkheid is gegeven.

6.2 Aanbevelingen

Dit onderzoek geeft indicaties dat stedelijke groene ruimten een positieve invloed hebben op het welzijn van bewoners. Daarom wordt aanbevolen om aandacht te geven aan stedelijke groene ruimten op te nemen in het stedenbouwkundig programma van eisen. Voorbeelden van een stedelijk groene ruimte zijn onder andere een open park ontwerp en kleinere vegetatie (bomen, struiken of gras).

Dit onderzoek geeft indicaties dat speelplekken zorgen voor ontmoetingen tussen bewoners. Om die reden wordt aanbevolen om bij het maken van stedenbouwkundige plannen verschillende speelplekken te realiseren.

Uit het onderzoek komt naar voren dat gemeenschappelijke ruimten het contact tussen buurtbewoners stimuleren. Daarom is het raadzaam om gemeenschappelijke ruimten op te nemen in stedenbouwkundigen plannen.

Dit onderzoek laat zien dat functionele ontmoetingsruimte de opbouw van relaties tussen bewoners bevordert en daarom is het verstandig om bij stedenbouwkundige plannen functionele ontmoetingsruimten in te passen. Schoolpleinen, kinderboerderij of zitplekken zijn voorbeelden van functionele ontmoetingsruimtes.

Uit gespreken met externe professionals en aan de hand van de gegevens van de interviews is gebleken dat de beïnvloeders van de stedenbouw het begrip sociale cohesie onjuist of niet opnemen in het programma van eisen. Omdat sociale cohesie begint bij de beïnvloeders van de stedenbouw, is het voor hen een advies om sociale cohesie als een centraal doel te stellen binnen het programma van eisen.

Bibliografie

Bennet, S., Yiannakoulias, N., Williams, A., & Kitchen, P. (2012). Playground Accessibility and Neighbourhood Social Interaction Among Parents. Springer Link.

Bos, L. (n.d.). Beeldarchief. Speelplek. Luc Bos Stedenbouwkundigen, Zwolle.

Branas, C. (2011). A Difference-in-Differences Analysis of Health, Safety, and Greening Vacant Urban Space. PMC.

Bursik, R., & Grasmick, H. (2002). Neighborhoods and Crime: The Dimensions of Effective Community Control. San Francisco : Lexington Books.

Cacioppo, J., Hawkley, Norman, G., & Berntson, G. (2011). Social isolation. Annals of the New York Academy of Sciences.

CBS. (2018, januari 5). Teverdener met het leven bij sterkere binding met buurt. Retrieved from CBS: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/01/teverdener-met-het-leven-bij-sterkere-binding-met-buurt>

de Hart, J. (2002, juni 05). Zekere banden: sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid. Den Haag: Sociaal cultureel planbureau. Retrieved from

Sociaal en Cultureel Planureau: https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2002/Zekere_banden

de Kam, G., & Needham, B. (2003). Een hele opgave: Over sociale cohesie als motief bij stedelijke herstructurering. NETHUR.

de Kleuver, J., Abraham, M., & van Soomeren, P. (2010). Buurtfunctie terug naar de speeltuin: Onderzoek onder leden en niet-leden van NUSO. DSP - groep BV, 15.

de Visscher, S. (2010). Maakt de buurt verschil? Een sociaal-pedagogische kijk. Journal of Social Intervention: Theory and Practice, 9.

de Vos, H. (2018, 6 februari). Het publiek onderschat de negatieve gezondheidseffecten van eenzaamheid. Retrieved from Toegepaste sociale wetenschap: <https://toegepastesocialewetenschap.blogspot.com/2018/02/het-publiek-onderschat-de-negatieve.html>

de Vos, H. (2018, oktober 27). In een veilige sociale omgeving, waarin mensen elkaar vertrouwen, leven mensen langer. Retrieved from Toegepaste sociale wetenschap: <https://toegepastesocialewetenschap.blogspot.com/2018/10/in-een-veilige-sociale-omgeving-waar-in.html>

de Vos, H. (2019, januari 31). Eenzaamheid verhoogt kans op dementie - Nieuw onderzoek. Retrieved from Toegepaste sociale wetenschap: <https://toegepastesocialewetenschap.blogspot.com/2019/01/eenzaamheid-verhoogt-kans-op-dementie.html>

de Vos, H. (2019, mei 21). Ontmoetingsplekken dichterbij zorgen voor minder sociaal isolement en meer vertrouwen in andere mensen. Retrieved from Toegepaste sociale wetenschap: https://toegepastesocialewetenschap.blogspot.com/2019/05/ontmoetingsplekken-dichterbij-zorgen.html?utm_source=feedburner&utm_medium=email&utm_campaign=Feed%3A+ToegepasteSocialeWetenschap+%28Toegepaste+sociale+wetenschap%29

de Wilde de Ligny, S. (n.d.). Sociale cohesie ladder. Stedenbouw en sociale cohesie. Hogeschool Utrecht, Amersfoort.

Deelen, I., & Dessing, D. (2016). Groenten uit de stad. Gezonde stad, 18-20.

Donovan, G., & Prestemon, J. (2010). The Effect of Trees on Crime in Portland, Oregon. SAGE journals.

E. Powell, K., E. Paluch, A., & Blair, N. (2010). Physical Activity for Health: What Kind? How Much? How Intense? On Top of What? . Annual Reviews, 350-352.

Hartig, T., Mitchell, R., de Vries, S., & Frumkin, H. (2014). Nature and Health. Annual Reviews, 212.

Het Meanderhof. (2019, Juni). geschiedenis van het Meanderhof. Retrieved from Het Meanderhof: <http://www.meanderhof.nl/geschiedenis/>

Huygen, A., & de Meere, F. (2008). De invloed en effecten van sociale samenhang: Verslag van een literatuurverkenning. Verwey-Jonker Instituut, 7-15.

Jansen, J., Schuit, A., & van der Lucht, F. (2002). Tijd voor gezond gedrag: Bevordering van gezond gedrag bij specifieke groepen. Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, 49.

Jennings, V., & Bamkole, O. (2019). The Relationship between Social Cohesion and Urban Green Space: An Avenue for Health Promotion. MDPI.

Kazmierczak, A. (2013). The contribution of local parks to neighbourhood social ties. *Landscape Urban Planning*.

Kesselring, M. (2013). Allemaal opvoederes in de pedagogische civil society. Naar een theoretisch raamwerk van een paradigma voor opgroeien en opvoeden. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Kleinhans, R., & Kruythoff. (2002). Herstructurering: in het spoor van vertrekkers. NETHUR.

Koedoot, M., & de Haan, H. (2005). In de Buurt van de Stad: Sociaal-ruimtelijke analyses van de buurt Hoogstede-Klingelbeek voor stedelijk ontwerp. *Wetenschapswinkel Wageningen UR*, 3.

Koops, S. (n.d.). Kaarten. Stedenbouw en sociale cohesie. Saxion, Amersfoort.

Kuo, F., & Sullivan, W. (2001). Agression and Violence in the Inner City: Effects of Environment via Mental Fatigue. Stage Publications, 543.

Kuo, F., Sullivan, W., Levine Coley, R., & Brunson, L. (1998). Fertile Ground for Community: Inner-City Neighborhood Common Spaces. *American Journal of Community Psychology*, 1-2.

NVM. (2019, Juni). Type ERKER. Retrieved from Funda: <https://www.funda.nl/koop/verkocht/vlijmen/huis-40863929-type-erker-bouwnummer-301-bouwnr-301/>

Ouwehand, A. (2018). Menging maakt verschil: Hoe bewoners buurt- en wijkverandering ervaren en waardenenondanks en dankzij herstructurering. *Architecture and the Built Environment*.

Peeperkorn - van Donselaar, L. (1990). *Bouwen aan beter wonen*. Rotterdam: Uitgeverij Waterstad, Rotterdam.

Perry, C. (1929). *The Neighborhood Unit, A scheme of arrangement for the family Life Community*. New York: New York: Russell Sage Foundation.

PLOS BLOGS. (2019, juni). Absolutely maybe. Retrieved from The skills we need to move past anti science and us: <https://blogs.plos.org/absolutely-maybe/2016/03/31/the-skills-we-all-need-to-move-past-anti-science-and-us/bonding-bridging/>

Sanders, F. (2010). Sociaal duurzame wijken, zoektoch en uitdaging? VHV Magazine TU Delft Bouwkunde.

Speeltuinen overleg Midden-Drenthe. (2009). Enquête: Kinderen nu zelf aan het woord !? Midden-Drenthe: Vereniging Speeltuinenoverleg Midden-Drenthe.

Stichting Rotterdam Woont. (2019, Juni). RVS-flat. Retrieved from Rotterdam woont: https://rotterdamwoont.nl/items/view/74/RVS_flat

Tillie, N., Meijdam, J., & Gout, A. M. (2013). Gezonde, vitale steden. *Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening*, 2-3.

Toenders, B. S. (2010). *De sociale cohesie voorbij, actieve burgers in achterstandswijken*. Amsterdam: Pallas Publications.

van den Berg, A., Winsum-Westra, M., de Vries, S., & van Dillen, S. (2010). Allotment gardening and health: a comparative survey among allotment gardeners and their neighbors without an allotment. *Environmental Health*.

van Ginkel, R., & Deben, L. (2002). *Bouwen aan bindingen: Sociale cohesie in Zoetermeer*. Amsterdam: Aksant.

Visser, S., & de Wilde de Ligny, S. (n.d.). *Illustraties. Stedenbouw en sociale cohesie*. Hogeschool Utrecht, Utrecht.

Vlaanderen, E. (2009). Is geluk maakbaar? Een onderzoek naar de invloed van de woonomgeving op het geluksgevoel. Radboud Universiteit Nijmegen, 15-16.

Bibliografie

Völker, B., & Verhoef, R. (1999). Buren en buurten. SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen.

Wilkinson, R. (2003). Social determinants of health: the solid facts. Denmark: World Health Organization Europe.

Bijlagen

Bijlage 1: Interviewvragen bewoners

Geachte buurtbewoner,

Deze enquête betreft vragen over sociale cohesie binnen de wijk. Het doel hiervan is om betere stadsontwerpen te kunnen maken. U bent niet verplicht om alle vragen te beantwoorden. Alle verzamelde gegevens zullen anoniem blijven. Deze enquête is in opdracht van de Hogeschool Utrecht. De enquête bestaat uit verschillende onderdelen en zal niet meer dan 10 minuten in beslag nemen.

Hartelijk dank,

Persoonlijk

1. Wat is uw geslacht?

- Man
- Vrouw
- Zeg ik liever niet

2. Wat is uw leeftijd?

_____ jaar

3. Hoelang woont u in uw huidige woning of in de wijk?

- Minder dan 1 jaar
- 1 tot 2 jaar
- 2 tot 3 jaar
- 3 tot 4 jaar
- 4 tot 5 jaar
- Meer dan 5 jaar

4. Wat is de samenstelling van uw huishouden?

- Alleenwonend
- Tweepersoonshuishouden zonder (thuiswonende) kinderen
- Eenoudergezin (1 ouder + kind(eren))
- Tweeoudergezin (2 ouders + kind(eren))
- Anders, namelijk: _____

5. In wat voor woning woont u?

- Eengezinswoning in een rij
- Twee-onder-een-kap woning
- Vrijstaand
- Appartement
- Anders, namelijk: _____

Ervaring van de buurt

Bij elke vraag wordt er eerst gevraagd naar een cijfer van 1 tot 10, hierna volgt een uitleg van het gegeven cijfer.

6. Hoe beoordeelt u de buurt in het algemeen? Cijfer: ____ (1 = slecht, 10 = uitstekend).

7. Wat vindt u van de kwaliteit van de openbare ruimte van uw buurt?
Cijfer: ____ (1 = slecht, 10 = uitstekend).

Denk hier aan de opmaak en de mate van verzorging van de openbare ruimte.

8. Hoe ervaart u het groen in uw buurt? Cijfer: ____ (1 = slecht, 10 = uitstekend).

Denk hier aan de verschillende groenvoorzieningen, de hoeveelheid, de indeling en het gebruik.

9. Hoe betrokken voelt u zich tot de buurt? Cijfer: ____ (1 = niet betrokken, 10 = heel erg betrokken).

Bent u bereid uzelf actief in te zetten voor de buurt?

10. Wat vindt u van de mate van betrokkenheid van uw buurtbewoners?
Cijfer: ____ (1 = niet betrokken, 10 = heel erg betrokken).

Zijn uw buurtbewoners actief betrokken bij de buurt?

11. Is de leefbaarheid in uw buurt de afgelopen jaren erop voor- of achteruitgegaan? Cijfer: nvt

Veiligheid en samenleving

12. Heeft u te maken met overlast? Zo ja, welke(n)? Cijfer: nvt

Geef aan waarvan u last heeft ervaren binnen uw buurt.

13. Heeft u criminaliteit ervaren in de buurt? Cijfer: nvt

Denk bijvoorbeeld aan diefstal, inbraak of vandalisme.

14. Voelt u zich veilig in de buurt? Cijfer: ____ (1 = niet veilig, 10 = zeer veilig)

15. Voelt u zich veilig in uw eigen huis? Cijfer: ____ (1 = niet veilig, 10 = zeer veilig)

16. Wat vindt u van de verkeersveiligheid in uw buurt? Cijfer: ____ (1 = niet veilig, 10 = zeer veilig)

17. Gaan bewoners van verschillende achtergronden prettig met elkaar om? Cijfer: nvt

18. Zijn er plekken in uw buurt die u liever vermijdt? Zo ja, waar en waarom? (Laat zien op de kaart)

Cijfer: nvt _____

19. Hoe zijn uw ervaringen met uw buurtbewoners? Cijfer: ____ (1 = slecht, 10 = uitstekend)

Denk hier aan vriendelijkheid, behulpzaamheid en vrijwilligheid van buurtbewoners.

20. Hoe vaak spreekt u uw buurtbewoners? Cijfer: nvt

21. Kunt u terecht bij uw buurtbewoners als u ergens mee zit?

Cijfer: nvt

Denk hier aan het lenen van een bezem, helpen met een kapotte auto of verplaatsen van een kast.

22. Met hoeveel buurtbewoners heeft u de afgelopen (2) weken een praatje gemaakt? Cijfer: nvt

23. Zijn er plekken in de buurt die u als prettig ervaart? (Laat zien op de kaart) Cijfer: nvt

24. Worden deze plekken ook door de buurtbewoners als prettig ervaren? Cijfer: nvt

25. Waar bent u trots op in de buurt? (Laat zien op de kaart) Cijfer: nvt

Tot slot

26. Kunt u mensen in de buurt die deze vragen goed zouden kunnen beantwoorden?

Opmerkingen

Heeft u bij een vraag een opmerking? U kunt voor 3 vragen een opmerking achterlaten.

Vraagnummer: _____

Opmerking:

Vraagnummer: _____

Opmerking:

Vraagnummer: _____

Opmerking:

Bijlage 2: Interviewvragen beïnvloeders Steenbrugge

Introductie

Gevolgde opleiding(en)

Loopbaan

Invloed op Steenbrugge

Het interview

Hoe zou u het begrip sociale cohesie beschrijven in één zin?

Kunt u ons vertellen wat een stedenbouwkundige doet?

Kent u voordelen opnoemen van een sterke sociale cohesie in een woonbuurt?*

Neemt u het begrip sociale cohesie op in het stedenbouwkundig programma van eisen?

Zo ja, welke instrumenten gebruikt u om dit te meten? OF Zo nee, waarom niet?

Als u kijkt naar het project Steenbrugge, ziet u dan de voordelen om met oog op sociale cohesie een ontwerp te maken?

Ziet u sociale cohesie bij een project als een baat of als een last

Waarom als baat? OF Waarom als last?

Zijn er nu projecten waar het begrip sociale cohesie in terugkomt?

Ziet u de toekomstwaarde in van sociale cohesie?

Heeft u nu een andere mening over sociale cohesie?

Waarom zijn jullie beter dan andere projectontwikkelaars? Hoe komt dat?

Afronden

Dit waren onze vragen over sociale cohesie. Heeft u nog vragen of opmerkingen?

Bijlage 3

Verantwoording locaties veldonderzoek

Apeldoorn, Osseveld-Oost

Tabel 2, Gegevens Apeldoorn, Osseveld-Oost

Algemene gegevens

Oppervlakte plangebied	98 ha.
Ligging	Oostelijke woonwijk aan de stadsring te Apeldoorn
Jaar van realisatie	1996-2005
Soort buurt	Stedelijk
Type woningen	Voornamelijk eengezinswoningen

Woningen

	Totaal	Eengezinswoning	Meergezinswoning
Aantal	2100	1722 (82%)	378 (18%)

Type woningen

	Woning in rij	2-o-1-kap	vrijstaand	Appartement
Aantal	1322	250	150	378

Woningen per categorie

	Duur	Middenduur	Goedkoop/sociaal
Aantal	546 (26%)	861 (41%)	693 (33%)

Ruimtegebruik

Wonen (uitgeefbaar)	55,9 ha. (57%)
Verharding totaal	24,5 ha. (25%)
Openbaar groen/ water	17,6 (18%)

Dichtheden

	Totaal
Woningen per ha.	33

Figuur 70, Apeldoorn, Osseveld-Oost.
Ligging in groter verband

Figuur 71,
Apeldoorn,
Osseveld-Oost.
Wijkniveau

Zwolle, de Hoven

Tabel 3, Gegevens Zwolle, de Hoven

Algemene gegevens

Oppervlakte plangebied	22 ha.
Ligging	Aan de zuidkant van de VINEX locatie te Zwolle
Jaar van realisatie	2005-2007
Soort buurt	Groen-stedelijk, VINEX
Type woningen	Voornamelijk eengezinswoningen

Woningen

	Totaal	Eengezinswoning	Meergezinswoning
Aantal	773	693	80

Type woningen

	Woning in rij	2-o-1-kap	vrijstaand	Appartement
Aantal	535	132	26	80

Woningen per categorie

	Duur	Middenduur	Goedkoop/sociaal
Aantal	173 (22%)	323 (42%)	124 (16%)

Ruimtegebruik

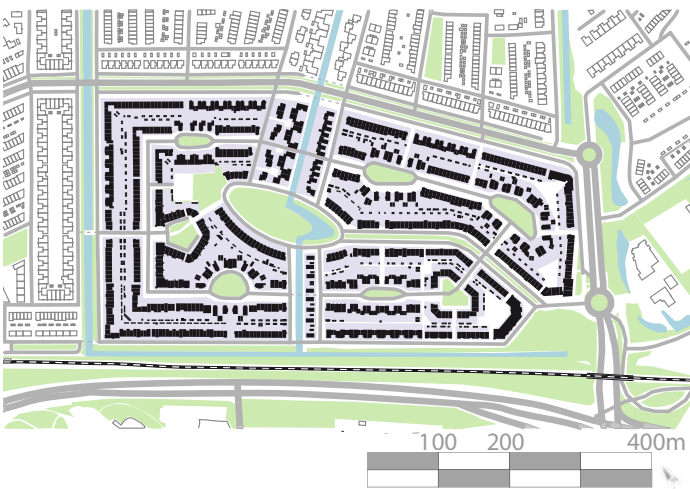
Wonen (uitgeefbaar)	13,5 ha. (63%)
Verharding totaal	6 ha. (27%)
Openbaar groen	2,3 ha. (10%)
Water	0,4 ha. (2%)

Dichtheden

	Totaal
Woningen per ha.	36,3

Figuur 72, Zwolle, de Hoven.
Ligging in groter verband

Figuur 73, Zwolle, de Hoven.
Wijkniveau

Heerde, Bovenkamp II

Tabel 4, Gegevens Heerde, Bovenkamp II

Algemene gegevens

Oppervlakte plangebied	7,3 ha.
Ligging	Ten zuidwesten van kern Heerde, grenzend aan Wenshorstbeek
Jaar van realisatie	2009-2019
Soort buurt	Landelijk, nieuwbouwwijk
Type woningen	Voornamelijk eengezinswoningen

Woningen

	Totaal	Eengezinswoning	Meergezinswoning
Aantal	165	165	-

Type woningen

	Woning in rij	2-o-1-kap	vrijstaand	Appartement
Aantal	110	28	27	-

Woningen per categorie

	Duur	Middenduur	Goedkoop/sociaal
Aantal	53 (32%)	51 (31%)	61 (37%)

Ruimtegebruik

Wonen (uitgeefbaar)	4 ha. (55%)
Verharding totaal	2,2 ha. (30%)
Openbaar groen/water	1 ha. (15%)

Dichtheden

	Totaal
Woningen per ha.	23

Figuur 74, Heerde, Bovenkamp II
Ligging in groter verband

Figuur 75, Heerde, Bovenkamp II
Wijkniveau

Deventer, Steenbrugge

Tabel 5, Gegevens Deventer, Steenbrugge

Algemene gegevens

Oppervlakte plangebied	15,2 ha.
Ligging	Noordzijde van Deventer in Sallands landschap
Jaar van realisatie	2018-2020
Soort buurt	Landelijk, nieuwbouwwijk
Type woningen	Voornamelijk eengezinswoningen

Woningen

	Totaal	Eengezinswoning	Meergezinswoning
Aantal	403	403	-

Type woningen

	Woning in rij	2-o-1-kap	vrijstaand	Appartement
Aantal	356	44	5	-

Woningen per categorie

	Duur	Middenduur	Goedkoop	Sociaal
Aantal	49 (12%)	206 (51%)	18 (5%)	130 (32%)

Ruimtegebruik

Wonen (uitgeefbaar)	7,2 ha. (47%)
Verharding totaal	4,6 ha. (30%)
Openbaar groen/water	3,4 ha. (23%)

Dichtheden

	Totaal
Woningen per ha.	28

Figuur 76, Deventer, Steenbrugge.
Ligging in groter verband

Figuur 77 Deventer, Steenbrugge.
Wijkniveau

